

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра практичної та клінічної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавра»

«Психологічні чинники порушення поведінки в підлітковому віці»

«Psychological factors of behavioral disorders in adolescence»

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 053 Психологія

Освітня програма «Психологія»

Карпенко Анастасія Вікторівна

Керівник: старший викладач Дикіна Л.В.

Рецензент: к.психол.н., доц. каф. соц. роботи Смокова Л.С.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри
.2024р.

№ ____ від ____ . ____ .2024р.

Завідувач кафедри
шкалою/шкалою ECTS/бали)

проф., доктор біол.н. Псядло Е.М.

(ПШ)

Захищено на засіданні ЕК №

протокол №__ від ____.

Оцінка _____ / _____ /
(за національною

Голова ЕК _____

підпис

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ	6
1.1. Поняття "порушення поведінки" у психології, її ознаки та види	6
1.2. Психологічна характеристика підліткового віку	10
1.3. Психологічні чинники виникнення порушень поведінки у підлітків	13
1.4. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у роботі психологів	17
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВИНИКНЕННЯ РІЗНИХ ФОРМ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ	27
2.1. Організація та методика дослідження	27
2.2. Аналіз результатів дослідження	32
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	47
3.1. Корекційна робота девіантної поведінки підлітків за допомогою тренінгу	47
3.2. Корекційна робота девіантної поведінки підлітків за допомогою психологічного втручання	51
Висновки до розділу 3	57
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Українське суспільство переживає сучасний період розвитку, який відзначається значними змінами у всіх сферах людського життя. На тлі цих змін саме діти та підлітки перебувають у найтяжчому стані внаслідок несформованої власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події життя. Економічні труднощі, з якими стикається більшість сімей, призводять до погіршення внутрішньо-сімейних відносин. Недоліки шкільної системи виховання призводять до зростання числа дітей і підлітків, чия поведінка виходить за межі прийнятих норм.

Науковці визначають підлітковий вік як найнебезпечніший період щодо виникнення й закріплення шкідливих звичок, різних негативних проявів у поведінці. Дефекти соціалізації в підлітковому віці можуть спричинити негативне формування особистості, проявляючись у виникненні негативних психологічних явищ, втраті психосоціальної ідентичності та деформації потреб. Це може призвести до тенденції до девіантної поведінки та активного пошуку відповідних ситуацій для її прояву.

Проблема порушень у поведінці підлітків привертає увагу дослідників у різних галузях науки і має широке відображення у працях як українських, так і зарубіжних науковців (Б.М. Алмазов, С.І. Болтівець, І.С. Булах, Л.С. Виготський, О.В. Змановська, І.С. Кон, А.І. Кочетов, Ю.А.Клейберг, Н.Ю. Максимова, О.С. Матвійчук, В.Ф. Моргун, В.Д. Менделевич, О.С. Ніколенко, В.М. Оржеховська, А.О. Реан, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.О. Тюріна, Д.І. Фельдштейн та ін.).

Аналіз досліджень нашої проблеми показав, що на сьогодні вже є значний теоретичний і практичний матеріал з питання порушення поведінки у підлітків та її запобігання. Проте, досі не вивчено достатньо особливостей порушення поведінки дітей і підлітків у контексті соціально-економічної кризи, яка має місце в сучасному світі. Також, необхідно відзначити, що

питання профілактики порушень поведінки у підлітків в умовах сьогодення недостатньо вивчені в вітчизняній психологічній науці.

Об'єктом дослідження є поведінка підлітків.

Предметом дослідження є причини виникнення порушень поведінки у підлітків.

Метою дослідження: дослідити причини виникнення порушень поведінки у підлітковому віці.

Для досягнення зазначеної мети нам потрібно вирішити наступні **завдання:**

1. Визначити сутність поняття «порушення поведінки», її види;
2. Дослідити особливості психічного розвитку підлітків;
3. Підібрати психодіагностичні методики, спрямовані на діагностику виявлення причин порушень поведінки підлітковому віці;
4. Провести емпіричне дослідження означених показників та дослідити причини виникнення порушень у поведінці підлітків;
5. Зробити висновки за результатами дослідження.

Методологія і методи дослідження. Для виконання поставлених завдань було використано такі методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез та узагальнення; емпіричні – опитування, тест, спостереження, процедури якісної та кількісної обробки емпіричних даних.

Методики дослідження:

1. Опитувальник Басса-Даркі на виявлення агресії;
2. Тест на тривожність, Ч. Спілбергера;
3. «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» (К.Янг);
4. МПДО – модифікований патохарактерологічний діагностичний опитувальник.

Емпіричне дослідження проводилось на базі ЗОШ №4 в м. Чорноморськ. У дослідженні взяло участь 50 дітей підліткового віку (13-15 років) (25 хлопців і 25 дівчат). Середній вік підлітків у вибірці 13,8 років.

Практична значущість роботи полягає в тому, що дослідження і

розкриття відповідних психологічних механізмів і тенденцій розвитку девіантної поведінки підлітків дозволить істотно підвищити ефективність програм виховної, профілактичної та корекційної роботи.

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та 9 додатків. Список використаних джерел містить 57 посилань.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття "порушення поведінки" у психології та її види

Порушення поведінки – це відхилення від установлених у суспільстві соціальних та моральних стандартів, що характеризуються повторюваними діями, переважно агресивною або асоціальною спрямованістю, які спричиняють дезадаптацію та можуть проявлятися як зневажання прав інших або порушення соціальних норм та правил, властивих конкретному віковому діапазону. Вони проявляються або в нехтуванні правами інших, або в порушенні соціальних норм чи вікових правил. [3]

Сьогодні поряд з терміном «розлад поведінки» використовується термін «девіантна» або «викривлена» поведінка. Важливо розрізнити девіантну поведінку від аномальної, оскільки остання пов'язана з розумовою патологією. Відхильна поведінка соціально детермінована. У її виникненні велику роль відіграють дефекти розвитку особистості, що поєднуються з недоліками, помилками виховання й негативним впливом несприятливої ситуації, яка складається в найближчому оточенні людини. [11]

Порушення усталених у суспільстві норм і стереотипів може іноді виявлятися у доброму розумінні моральних принципів. Це особливо характерно для осіб, які перебувають у процесі розвитку, наприклад, для підлітків, для яких така поведінка може бути способом самовираження та протесту проти дорослих або відчуття несправедливості. [17]

У сучасній науковій літературі можна знайти різні тлумачення поняття «девіантна поведінка». Так, В. Іванов трактує відхилення в моральному розвитку як початкову стадію процесу асоціального формування особистості [46].

Спробу дати більш чітке визначення поняттю «порушення в поведінці»

здійснила З. Раєвська, вона описує цю поведінку як девіантну, тобто відхиляючу від моральних стандартів. Дослідниця «...розрізняє девіантну поведінку від кримінальної тим, що не порушує закон, і від аномальної тим, що характерна для психічно здорових дітей. Найбільш типовими виявами цієї поведінки є: відсутність позитивних інтересів, негативізм, недисциплінованість, конфліктність, агресивність...» [52].

А. Печенюк розглядає девіантну поведінку «як порушення загальноприйнятих норм, які у крайніх випадках можуть виявитися у формі правопорушень, що не підпадають під кримінальну відповідальність. Він вважає, що до певних форм девіантної поведінки відносяться систематичне ухилення від навчання, втечі з дому, бродяжництво, адиктивна та агресивна поведінка» [44].

Учені відзначають, що термін «девіантна поведінка» використовується як для опису конкретних дій окремої особи, так і для опису масових і стійких соціальних явищ. «Оскільки девіантна поведінка визнається як така, що не відповідає соціальним нормам і очікуванням, і оскільки ці норми й очікування можуть різнитися не лише в різних суспільствах і в різний час, але й в різних групах в межах одного суспільства одночасно, то девіантна поведінка є відносною і залежить від контексту.» Виходячи з цих найбільш загальних уявлень про девіантну поведінку, визначимо її як: 1) вчинок, дії людини і 2) соціальне явище [17].

У кожному соціумі існують певні порядки, правила і норми. Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушення певних соціальних норм, девіантна поведінка може бути класифікована на різні види.

«Деліквентний вид поведінки – це сукупність протиправних злочинів та вчинків, які не відповідають зафіксованим формально юридичним та соціальним нормам.»[11]

«Тип девіантної поведінки, пов'язаний з наркотичними речовинами або постійною фокусуванням уваги на певних активностях, є спробою відірватися від реальності.» [11]

У сучасному світі, проблема залежності або адиктивної поведінки може вважатися однією з найскладніших і важливих для психології. Проблема дослідження адиктивної поведінки є однією з найактуальніших у сучасному житті, що становить значний теоретичний і практичний інтерес.

Адиктивну поведінку розуміють: як «залежність від речовини, діяльності або людини, що супроводжується порушенням адаптаційного балансу і рівноваги з середовищем і соціальним оточенням; як відхід від обтяжливої реальності різними способами усвідомлення; як унікальну систему, яка самостійно організується; як хронічне, повторюване захворювання мозку, аналогічне іншим хронічним захворюванням; як одну з форм девіантної, повторної, непристосованої і прогредієнтної поведінки; як життєвий стиль, спрямований на пошук задоволення; як вимушене скоєння певних вчинків без ясної раціональної мотивації, таких, що суперечать інтересам людини і оточуючих її осіб; як результат зміни функцій нейротрансмітерів в мезо-кортико-лімбічній системі; як прагнення до пошуку і вживання психоактивних речовин; як надцінну звичку; як неадекватний спосіб соціальної адаптації; як копінг-стратегію; як внутрішнє спонукання до певних дій.» [18]

Патохарактерологічна поведінка виникає внаслідок патологічних змін характеру, які розвиваються в процесі виховання, та часто проявляються у вигляді акцентуйованих рис характеру. [17]

«Психопатологічна девіантна поведінка ґрунтується на психопатологічних симптомах і синдромах, які є проявами різних психічних захворювань. Одним з різновидів цієї поведінки є саморуйнівна (аутодеструктивна), що виявляється у діях, спрямованих на деструкцію особистості, а не на особистісний розвиток чи гармонійну взаємодію з реальністю. Аутодеструкція може виявлятися у формі суїцидальної та парасуїцидальної поведінки, звернення до наркотиків, алкоголю та інших видів девіацій.» [19]

Суїцидальна девіантна поведінка – це дії, спрямовані на заподіяння

шкоди власному здоров'ю, привернення уваги та викликання жалю. Іноді ці дії відбуваються імпульсивно, внаслідок психологічної травми або сильного емоційного стресу. Іноді суїцидальна поведінка підлітків може бути навмисною, що іноді також призводить до фатальних наслідків. [19]

Характеристикою девіантної поведінки є те, що вона відображається в різних проявах соціальної дезадаптації. Ця поведінка не завжди призводить до хвороби чи смерті, але сприяє або посилює стан соціальної дезадаптації, яка, у свою чергу, може бути самостійною причиною девіантної поведінки.

«Девіантна поведінка має індивідуальну та вікову специфіку, відображаючи зовнішній статус особистості у суспільстві. Вона може мати різноманітні внутрішні вияви. Однак одні й ті ж види девіантної поведінки можуть проявлятися по-різному у різних людей та на різних етапах життя. Індивідуальні відмінності в людей впливають на мотиви поведінки, її форми, динаміку, частоту та ступінь вираженості» [25]. Наприклад, форма девіації і ступінь її вираженості можуть варіювати від цілком нешкідливих проявів до тотального порушення життєдіяльності особистості.

Щодо вікових відмінностей девіантної поведінки, то слід зауважити, що термін «девіантна поведінка» може застосовуватися до дітей не молодше 5 років, а в строгому сенсі – після 9 років. До п'яти років у дитини спостерігається недостатнє усвідомлення соціальних норм, а самоконтроль здійснюється за допомогою дорослих. Лише у віці 9-10 років можна говорити про наявність у дитини здатності самостійно дотримуватися соціальних норм. [17]

Ще однією ознакою девіантної поведінки є те, що її переважно можна охарактеризувати як таку, що стійко повторюється (багаторазову або тривалу).

Виходячи з усього сказаного, можна дати таке визначення девіантної поведінки – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальну шкоду суспільству або самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією.

1.2. Психологічна характеристика підліткового віку

Кожен вік має свої особливості і в той же час свої складності. Підлітковий вік – не виключення. «...Даний період онтогенетичного розвитку людини вважається одним із самих довгих і емоційно насичених. Варто відзначити, що на даній віковій стадії розвитку проявляються негативні особливості вікової кризи, а також формуються девіації та відхилення поведінки, ініційовані впливом різних ідеологій.» [46]

Яскраво виражені психологічні особливості підліткового віку отримали назву «Підлітковий комплекс». «Підлітковий комплекс» характеризується коливаннями загального настрою, тобто, наприклад, переходом від нестримних веселощів до смутку і назад – не маючи достатніх на це причин, а крім того виникненням полярних якостей, які виступають по черзі. [33]

Його вивченням займалися і продовжують займатися багато вітчизняних і зарубіжних дослідників, так як саме на даній стадії онтогенетичного розвитку виникають причини адиктивної поведінки.

Характерними рисами підліткового комплексу є: апатія, неухважність, тривожність, байдужість, грубість, схильність до різких перепадів настрою, нервозність, негативізм, внутрішня конфліктність, конфлікти у спілкуванні, суперечливість почуттів і бажань, агресивна поведінка. У свою чергу, «психологічними особливостями підліткового віку, що найбільш часто зустрічаються є перепади настрою (емоційна лабільність) або часті спалахи гніву, категоричність, маніпулятивна поведінка, побудова ультиматумів, безцільна зухвалість і незалежність в чому-небудь, суперництво з авторитетами і обожнювання ідеалу» [41].

«Особистість підлітка, якій характерно в індивідуальних спробах намагатися знайти власний універсальний і вкрай суб'єктивний спосіб виживання – відхід від насущних проблем. Природні адаптаційні можливості особистості з адиктивною поведінкою порушені на психофізіологічному рівні. Початковими ознаками даних порушень виступають відчуття

психосоціального дискомфорту.» [17]

Загальний психологічний комфорт може порушуватися з різних причин, як внутрішніх, так і зовнішніх. Перепади настрою є постійною частиною нашого життя, проте кожен член суспільства сприймає ці психологічні стани по-різному і приділяє їм різний рівень уваги. Одні схильні протистояти перешкодам, що виникають, брати на себе відповідальність за події та вирішувати проблеми, що виникають, тоді як інші борються навіть з короткочасними та незначними змінами настрою та психофізичного тону. Такі люди зазвичай мають низьку толерантність до фрустрації. Як метод відновлення психологічного комфорту вони можуть вдаватися до адикції. [54]

У підлітковому віці домінуючою психологічною рисою є схильність до ініціювання егоцентричних дій, які співіснують з лояльністю та безкорисливістю. Посилюється демонстративна, по відношенню до дорослих, поведінка підлітків. Зухвалість та грубість можуть бути захисною реакцією на глибокий емоційний біль та вразливість. Різкі перепади настрою свідчать про внутрішню тривогу та невирішені психологічні проблеми. У цей дуже складний віковий період «...у дітей проявляється надмірна увага до оцінки однолітками їх зовнішнього вигляду, характерних здібностей, сили, умінь підкріплених надлишковою самовпевненістю, прискіпливою критикою і невдоволенням думками дорослих» [41]. Для підлітка також характерне поєднання неабиякої чутливості з нездоровою ригідністю, а болючої боязкості – з зухвалістю. Бажання отримати визнання виражається нарівні з нехтуванням незалежністю, а незгода з загальноприйнятими правилами – з навмисним обожнюванням випадкових «ідеалів». Емоційна імпровізація філософських роздумів, розв'язання складних філософських задач, схильність до фантазування та надмірних вигадок дитини в підлітковому віці поєднується з «сухими розрахунками». [44].

«Підлітковий вік – найважчий і дуже вразливий для виникнення різних порушень і в той же час найсприятливіший для навчання і прийняття норм поведінки встановлених в суспільстві» [11]. Багато дослідників і педагогів

займалися вивченням підліткового віку і зокрема поведінкою підлітків. Так, психіатр і психотерапевт В.Д. Менделевич у своїй праці «Психологія девіантної поведінки» описує девіантну поведінку підлітка як взаємодію з навколишньою дійсністю, оскільки основним принципом норми є пристосування індивіда до соціального середовища. Як правило, прагнуть піти від реальності, ті підлітки, які відносяться до неї вкрай нешанобливо і опозиційно і не здатні до пристосування до неї [36].

Матеріали дослідників Л. С. Виготського і П. П. Блонського і їх послідовників говорять про те, що «...девіантність в підлітковому віці підпорядковується загальним закономірностям, тобто будь-які специфічні причини і передумови девіантної поведінки підлітків відсутні, але соціально-економічна нерівність, нерівність можливостей, загальнодоступних людям, які належать до різних соціальних груп, інакше проявляється по відношенню до підлітків» [41].

Більшість відхилень у поведінці неповнолітніх — бездоглядність, правопорушення, зловживання психоактивними речовинами — походять з одного джерела: соціальної дезадаптації.

Нездатність дитини ефективно орієнтуватися в ситуаціях, що ускладнюють задоволення основних життєвих потреб, а також нерозвиненість або неефективність психологічних механізмів подолання часто є першопричиною аномального, деструктивного розвитку. Це стосується ситуацій, коли підлітки не можуть впоратися з емоційним напруженням і не знаходять конструктивного вирішення психотравмуючих переживань. Біопсихосоціальні процеси в підлітковому віці обумовлюють специфіку психічного розвитку цього періоду. Саме на цей період припадає формування системи мотивів, ціннісних орієнтацій, світогляду, що визначають уявлення людини про себе, про інших людей, про світ. Як всякий критичний етап онтогенезу, підлітковий вік відзначений особливою чутливістю до впливу екзогенних і ендогенних факторів.» [56]

Отже, підлітковий вік — це період інтенсивного фізичного, психічного та

соціального розвитку. Неможливість виконувати позитивну соціальну роль змушує підлітків шукати альтернативні шляхи для задоволення своїх потреб розвитку. Як наслідок, вони можуть піти зі свого сімейного або шкільного середовища, де внутрішні ресурси не можуть бути реалізовані, а потреби розвитку не можуть бути задоволені. Іншим способом подолання проблеми є експерименти з наркотиками та іншими психоактивними речовинами. З точки зору виникнення та розвитку залежності від психоактивних речовин, сім'я та найближче оточення іноді відіграють фатальну роль для підлітків. Це підкреслює якісну відмінність підліткових залежностей від залежностей дорослих. Якщо дорослі можуть обирати своє мікросоціальне оточення, протистояти шкідливим впливам і, зрештою, вийти з нього, якщо це необхідно, то для підлітків така свобода дій часто неможлива. [58]

Отже, соціальна дезадаптація, що є наслідком сукупності соціальних, економічних, психологічних та психосоматичних чинників, призводить до ізоляції, депривації або втрати підлітками своєї фундаментальної потреби - потреби у повноцінному розвитку та самореалізації.

1.3. Психологічні чинники виникнення порушень поведінки у підлітків

Ключовим моментом у дослідженні девіантної поведінки підлітків є розкриття її детермінант, тобто причин, мотивів та факторів впливу. Психологи, такі як С.А.Белічева, А.А.Беседін, О.В.Змановська, Ю.А.Клейберг, О. Наконечна, Г.Шевчук, А.Шевчук, Н.Ю.Максимова та інші, відзначають, що формування девіантної поведінки залежить від біологічних, соціально-психологічних, педагогічних та соціальних факторів, проте їх дослідження зосереджені переважно на соціально-психологічних аспектах. При аналізі детермінантів девіантної поведінки вони акцентують увагу на внутрішніх психологічних та особистісних факторах, а також на їх виявленні у соціальному середовищі. У нашому дослідженні ми насамперед розглядаємо

соціально-психологічні чинники, що впливають на девіантну поведінку молодших підлітків, з огляду на їх практичну значущість для розробки психокорекційних програм. Крім того, особливий акцент робиться на вирішенні проблем розвитку, які накопичуються та загострюються в ранньому підлітковому віці. [17, 21]

Детермінацію Є. В. Змановська [17] розуміє «...як сукупність факторів, які провокують, посилюють чи підтримують девіантну поведінку.» Дослідники вважають, що серед загальних факторів, які призводять до поведінкових відхилень, є дефекти правової та моральної свідомості, спотворення потреб особистості, негативні риси характеру, порушення емоційно-вольової сфери та інші аспекти. «Стимулюючими факторами злочинної поведінки є поєднання неправильного розвитку особистості та несприятливих ситуацій, в які потрапляє підліток. Протиправна поведінка найчастіше детермінується недоліками сімейного та шкільного виховання, що сприяє формуванню стійких негативних психологічних властивостей, які стимулюють скоєння аморальних вчинків» [11].

«Девіацію можна описати як вчинки або їх сукупність, які суперечать прийнятим в суспільстві юридичним, моральним та соціальним нормам. У кожному суспільстві неможливо провести чітку лінію між тими, хто відхиляється від норм, і тими, хто їм підкоряється.» Молодь розглядається як значна соціальна група з власними соціальними та психологічними особливостями, які визначаються їх віковими характеристиками та процесом формування їх соціально-економічного, суспільно-політичного статусу та духовного світу. У сучасній науковій літературі до цієї групи зазвичай відносять людей у віці від 15 до 30 років [14]. У наш час алкоголізм, куріння, наркоманія, суїцид та ігроманія виділяються як основні види девіантної поведінки серед молоді.

Також «існує три основні підходи до пояснення причин виникнення порушень поведінки у підлітків:

а) біологічний; Вчений К.Ламброзо, який знайшов зв'язок між

злочинною поведінкою і відповідними фізичними рисами. На його думку, підлітки з певними рисами людини (властиві індивідам на більш ранніх етапах людської свідомості) більш схильні до негативних "злочинних" проявів. Це фізичні риси, особливості підлітків, пов'язані зі схильністю до скоєння злочинів. [10] Американський психолог В. Шелдон також досліджував цю концепцію, підкреслюючи важливість вивчення статури підлітка для прогнозування його поведінки. В.Шелдон вважав, що «...в собак окремих порід (такса, хортиця, лайка) є схильність до певного типу поведінки. Так само й у підлітків: певна будова тіла означає визначені особистісні якості». [46]

б) психологічний; Прихильником цього підходу є відомий австрійський психіатр З. Фройд, засновник психоаналітичної теорії. На основі психоаналітичних гіпотез були зроблені спроби пов'язати девіантну поведінку з численними психологічними проблемами, як правило, конфліктного характеру, в тому числі з психологічними травмами, особливо якщо вони були отримані в дитинстві.

в) соціальний. Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав Е.Дюркгейм. Він представляє теорію аномії, яка висвітлює важливість соціальних і культурних впливів. Згідно з Дюркгеймом, «...основною причиною відхилень є аномія, що означає відсутність регуляції або "безнормність". У перекладі з грецької мови «номос» означає «закон», а префікс "а" має негативне значення» [5].

У своєму дослідженні І. Жданова зазначає, що «...в осіб з різними формами девіантної поведінки виявляються певні порушення регуляторних психічних механізмів. Найбільш суттєве значення для формування девіантної поведінки мають: суперечливе ставлення до соціальних норм і правил, які внаслідок цього не відіграють свою регулюючу роль; недостатньо розвинені властивості стильової регуляції (слабка здатність виділяти значущі умови досягнення цілей, будувати адекватну меті програму дій, змінювати систему саморегуляції у зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх умов, адекватно оцінювати себе і результати діяльності та поведінки, здатність до автономності

в організації активності); напруженість конфронтаційного копіngu при зниженні самоконтролю, відповідальності, позитивної переоцінки складної життєвої ситуації» [12].

У контексті глибинної психології, розвиток особистості та відхилення у процесі росту, що можуть призводити до порушень у поведінці підліткового віку, в основному розглядаються через призму взаємин між дитиною та її батьками. Фактори емоційної взаємодії між батьками і дитиною відіграють ключову роль у формуванні установок, моделей поведінки та загального розвитку особистості дитини. Представники глибинної психології, такі як Е. Еріксон та А. Адлер, підкреслюють значення соціального аспекту в розвитку особистості, але водночас визнають значний вплив сімейних відносин на формування поведінкових відхилень у дітей та підлітків. Згідно з Еріксоном, якщо на ранніх етапах розвитку дитина не отримує достатньої материнської турботи, це може пригнічувати її бажання до самостійності та ініціативи, і відсутність підтримки від батьків може викликати порушення поведінки. З іншого боку, за Адлером, крім фізичних обмежень та виникнення комплексу неповноцінності, також «...важливими є відкидання або відторгнення дитини з боку батьків. Це призводить до зниження самооцінки у дитини та порушення розвитку соціального інтересу. [44]

Отже, можна зробити висновок про те, що одним з рушійних факторів виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці є конфліктне соціальне оточення (в сім'ї, школі та ін.). Тобто постійні міжособистісні конфлікти сприяють виникненню почуття відчуженості та ізоляції у підлітків, можуть викликати дистрес, створювати психологічні травми, знижувати самооцінку від чого підліток намагається позбавитися за допомогою вживання психоактивних речовин або інших видів адикцій.

1.4. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у роботі

психологів

Профілактика девіантної поведінки вимагає від психологів глибокого розуміння її першопричин. Психологи можуть використовувати профілактичні заходи для усунення цих причин. Однак психологи, через свої обов'язки, не можуть зосередитися виключно на цьому питанні. Тому іноді психологи не можуть самостійно вирішувати проблеми девіантної поведінки і потребують співпраці з іншими фахівцями.

Як невід'ємна складова державної системи охорони психічного та соціального здоров'я, психологічна служба не обмежується наданням суто психологічної підтримки окремим особам. Вона також надає важливу соціальну допомогу не лише під час кризових ситуацій, а й протягом усього шляху розвитку та самовдосконалення людини. Необхідність залучення психологів зумовлена стрімким погіршенням психологічного стану та загального благополуччя підлітків. Тому, працюючи з девіантною поведінкою підлітків, психологи можуть також допомагати у вирішенні інших проблем, з якими вони можуть зіткнутися. Завдання психолога - підвищити ефективність роботи з підлітками, які звертаються по допомогу, використовуючи методи прикладної психології для збереження їхнього психічного здоров'я та соціального благополуччя. Звичайно, в обов'язки психолога входить робота з підлітками з девіантною поведінкою.

Враховуючи різні напрямки роботи психологів, доцільно визначити пріоритетність профілактики та втручання у підліткову девіантну поведінку. «Це пов'язано з тим, що превентивні заходи вимагають менше ресурсів, як людських, так і матеріальних, порівняно з подоланням вже сформованої девіантної поведінки». Крім того, важливо визнати, що профілактика підліткової девіантності має не лише економічне, але й гуманітарне значення. Попередження проблем, пов'язаних з психічним здоров'ям та поведінкою підлітків, сприяє підвищенню якості їхнього життя, зниженню рівня злочинності та зміцненню соціальної згуртованості. Крім того, важливо

визнати, що «профілактика девіантної поведінки підлітків потребує комплексного підходу, що передбачає залучення не лише психологів, а й інших фахівців - педагогів, соціальних працівників, медичних працівників, працівників правоохоронних органів та органів державної влади».

Для ефективної профілактичної роботи з девіантною поведінкою підлітків психологам, перш за все, необхідно чітко розуміти причини її виникнення. Згідно з науковими дослідженнями, девіантна поведінка підлітків формується під впливом як соціальних, так і особистісних чинників. Сім'я відіграє особливо важливу роль у випадку девіантної поведінки підлітків та молоді. Стиль виховання, особливості спілкування та взаємин підлітка з батьками можуть суттєво впливати на формування його поведінки, в тому числі й девіантної. Важливим фактором, що впливає на девіантну поведінку, є вік особи, а саме підлітковий період. Цей період характеризується віковою кризою, яка знаменує перехід від дитинства до дорослого життя. Підлітки прагнуть до самоствердження та самовираження, але не завжди обирають для цього соціально прийнятні способи. Часті конфлікти в сім'ї, непорозуміння та невизнання з боку батьків можуть посилювати ці прагнення, штовхаючи підлітків на девіантний шлях. Тому «...профілактична робота з девіантною поведінкою має бути комплексною та залучати не лише самих підлітків, але й їхнє близьке оточення, зокрема батьків та рідних. Психологи повинні співпрацювати з сім'ями, щоб допомогти їм налагодити стосунки з підлітками, створити сприятливу атмосферу для спілкування та розуміння, а також сприяти здоровому самоствердженню та самовираженню підлітків.» [11]

Крім того, важливо враховувати зовнішні впливи на розвиток девіантної поведінки, на чому наголошує В.О. Скребець [45], оскільки вони можуть слугувати причинами не лише девіантної поведінки, а й агресивної, адиктивної чи інших небажаних поведінкових патернів. «Важливим фактором, що впливає на поведінку підлітків, окрім психологічних та соціальних, є зовнішні впливи, зокрема екологічні та кліматичні. Шум, забруднення навколишнього середовища, екстремальні погодні явища та інші екологічні фактори можуть

негативно впливати на психічний стан підлітків, провокуючи дратівливість, агресію, апатію та інші деструктивні поведінкові реакції.» Виділяють також й інші зовнішні соціальні чинники, які є причинами девіантної поведінки. До таких зовнішніх соціальних чинників належать (рис. 1.4.1):

Зовнішні соціальні чинники девіантної поведінки		
Суспільні процеси	Соціальна включеність	Мікросоціальне середовище
Ті, які переважають у конкретному суспільстві. Основними такими процесами є соціальна й економічна ситуація, політика, засоби масової інформації. Вони мають колосальний вплив на людину, здатні впливати на рівень контролю, емоційну та вольову сфери. Тим самим, провокуючи девіантну поведінку особистості	Під цим мається на увазі приналежність людини до соціальної спільноти, расова приналежність, культурна й етнічна спадщина, субкультура. Зазначені характеристики належать до причин девіантної поведінки, оскільки вони є причинами конфліктів між різними спільнотами й окремими її членами, які призводять до агресії, емоційного тиску та порушення психологічного здоров'я	До нього належать особливості взаємин у сім'ї, психологічний клімат, стилі виховання, що мають типовий вплив на формування та появу девіантної поведінки

Рис. 1.4.1. Зовнішні соціальні чинники девіантної поведінки.

Сучасні дослідження девіантної поведінки виокремлюють, окрім вищезгаданих, ще декілька факторів, які можуть призводити до виникнення девіацій. До них належать індивідуальні відмінності між людьми, такі як темперамент, характер, особисті переконання та очікування. Дослідники також зазначають, що «...розбіжності між соціальним статусом та соціальними ролями осіб можуть призводити до конфліктних ситуацій та, як наслідок, до девіантної поведінки» [14].

Підсумовуючи, щодо причин і факторів виникнення девіантної поведінки, поділяємо думку Н.М. Зобенько [18], що «девіантна поведінка як соціальне явище є формою дезорганізації світогляду та поведінки індивіда, і характеризується невідповідністю моральним і правовим нормам та

очікуванням суспільства, у якому перебуває індивід. У підлітковому віці девіантна поведінка може бути недоліком виховання або ж невизначеністю особистості. У більш зрілому віці, девіантна поведінка появляється як результат несприятливої ситуації розвитку особистості, яка виникла під впливом як індивідуальних, так і зовнішніх чинників» [18]. Аналізуючи наукову літературу, стає зрозумілим, що для психологів у роботі з девіантною поведінкою підлітків, важливо чітко розуміти й спиратися на фундаментальні її причини виникнення. Профілактика девіантної поведінки передбачає комплексність та етапність заходів, які спрямовані на попередження самої девіантної поведінки або буде її мінімізувати. Визначення терміну «превенція» означає «запобігання» або «відвернення» - це діяльність, спрямована на недопущення виникнення і поширення негативних соціальних явищ та їхніх наслідків. [29].

Діяльність психолога з профілактики девіантної поведінки охоплює кілька видів, зокрема психологічну, соціальну та педагогічну. Ці види тісно пов'язані між собою, оскільки методи профілактики мають різне спрямування, а сама профілактика ґрунтується на системному та комплексному підході. Профілактика девіантної поведінки передбачає не лише поєднання різних видів профілактики, але й урахування етапів, які вона охоплює (рис. 1.4.2):

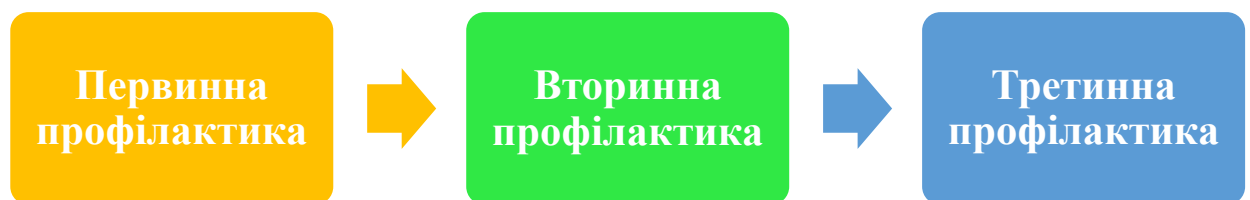

Рис. 1.4.2. Етапи профілактики девіантної поведінки.

Кожна з них характеризується особливостями впливу та спрямованістю [32, 36]:

Первинна профілактика характеризується широким охопленням і вважається високоефективною, оскільки ґрунтується на ретельному і

систематичному вивченні умов, факторів і причин, що лежать в основі девіантної поведінки. Такий підхід сприяє створенню та зміцненню умов, що сприяють профілактиці та збереженню психологічного благополуччя особистості. На конкретному етапі профілактичної роботи психологічна служба застосовує сучасні стратегії первинної профілактики девіантної поведінки, спрямовані на несприятливі фактори з метою послаблення їх впливу на особистість і тим самим підвищення стійкості до цих негативних впливів.

Вторинна профілактика передбачає діагностику різноманітних факторів, що призводять до девіантної поведінки. Вона дозволяє виявити та дослідити конкретні причини девіантної поведінки, унікальні для кожної людини. Після комплексної діагностики та аналізу результатів розробляється корекційний план, спрямований на виявлені риси. Цей метод ефективно гальмує поширення девіантної поведінки.

«Третинна профілактика характеризується комплексом соціальних, освітніх і медико-психологічних заходів, які спрямовані на відновлення особистісного та соціального статусу людини, повернення її в звичні умови життя. Психологічна підтримка у цьому етапі профілактики представлена у вигляді різноманітних центрів допомоги: реабілітаційні центри, клініки, анонімна психологічна допомога тощо. Тобто, третинна профілактика спрямована на попередження переходу на більш складну та важку форму девіантної поведінки. Основною метою описаного профілактичного етапу є збільшення, так званого терміну ремісії, та закріплення нових соціально-прийнятих форм поведінки особистості» [32].

Профілактичні етапи девіантної поведінки (первинний, вторинний, третинний) тісно пов'язані між собою, але й відрізняються за рівнем впливу, який залежить від складності девіантної поведінки. «Первинна профілактика у психологічній роботі має масовий характер та спрямована на запобігання виникненню девіантної поведінки у здорових людей. Для цього використовуються сучасні профілактичні методи, такі як психологічна

підтримка та соціальна реклама. Ці методи мають психологічний вплив на людей, інформуючи їх про небезпеку девіантної поведінки та її наслідки. Вторинна профілактика має обмежувальний характер та спрямована на стримування поширення негативних явищ, включаючи девіантну поведінку. Вона є масовою, але водночас має й індивідуальний характер, ґрунтуючись на роботі психологічних служб з окремими людьми. Третинна профілактика спрямована на зупинення прогресування девіантної поведінки та допомогу людям, які вже мають девіантний досвід. На цьому етапі робота психолога має індивідуальний характер та зосереджена на розвитку стратегій поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам.» [32].

Науковці вважають, що ефективність профілактичної роботи психологічних служб щодо девіантної поведінки залежить, зокрема, від врахування вищезазначених чинників:

«...рівень теоретичних знань щодо проблематики девіантної поведінки, а саме причини, форми та наслідки;

теоретичні знання особливостей розвитку особистості на кожному віковому етапі, що дасть змогу розуміти індивідуальні причини виникнення девіантної поведінки;

володіння інформацією про особливості виховання, взаєностосунків у сім'ї, що дає змогу аналізувати індивідуальні соціальні причини девіантної поведінки;

творчий підхід до виконання професійних обов'язків, який базується на науковості, системності;

вміння будувати комунікацію, взаємодіяти з різними за кількістю та інтересами групами осіб;

навички командної роботи з метою запобігання девіантній поведінці;

рівень володіння сучасними підходами та методами профілактичної та корекційної роботи» [35].

Серед сучасних підходів профілактики девіантної поведінки, які може та має використовувати психолог є залучення молоді до волонтерської діяльності:

в реабілітаційних центрах або інших організаціях, які працюють з людьми, що мають девіантну поведінку. Крім того, ефективним є використання сучасних фільмів та відеороликів, що пропагують здоровий спосіб життя, а також біографічних фільмів, що розповідають про реальні історії людей, які зіткнулися з подібними проблемами. Залучення сім'ї осіб з девіантною поведінкою до профілактичної роботи є надзвичайно важливим, особливо на третинному етапі, який характеризується прямими індивідуальними втручаннями. [24].

Незалежно від виду та етапу профілактики, психологи повинні ґрунтувати свою діяльність не лише на знаннях про особливості девіантної поведінки, але й використовувати сучасні підходи та методи. В останні роки психологічна наука активно розвивається в напрямку практичної допомоги за допомогою сучасних методів. Серед них особливе місце посідає арттерапія в різних її видах, таких як казкотерапія, музикотерапія, ізотерапія, мандалотерапія та інші. Арттерапевтичні методи мають не лише корекційний, але й профілактичний вплив. Їх застосування сприяє пізнанню себе, своїх індивідуальних особливостей, що, в свою чергу, дає змогу на етапі вторинної профілактики провести ефективну діагностику, а на третинному – сформулювати план розвитку стратегії поведінки. [36].

Дієвим і сучасним методом профілактики девіантної поведінки, який можуть використовувати психологи, є тренінгові заняття. Вони можуть здійснитися на первинному та вторинному етапі, тому що вони спрямовані на широке застосування і запобігання. Залучення осіб з девіантною поведінкою до участі у тренінгах дає можливість охопити значну їх кількість. Кожен учасник може особисто спостерігати за своєю поведінкою та поведінкою інших. За підтримки тренерів та інших учасників він може скоригувати свою поведінку, сприяючи розвитку самосвідомості в цьому процесі. [19].

Таким чином, для ефективної профілактики девіантної поведінки підлітків важливо розпочинати роботу з глибокого розуміння її причин та наслідків, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної людини. На

кожному етапі та рівні профілактики вкрай важливо використовувати сучасні комплексні заходи, які охоплюють різні аспекти. Це дозволить охопити якомога ширше коло людей, схильних до девіантної поведінки, та дасть змогу психологам проводити ефективну індивідуальну роботу з ними. Тільки комплексний та ґрунтовний підхід до профілактики девіантної поведінки, який спирається на сучасні методи та знання, може дати дійсні результати, спрямовані на попередження та запобігання поширення цієї проблеми у підлітків.

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи було розглянуто теоретичні аспекти психологічних чинників виникнення порушення поведінки у підлітків. Було розглянуто поняття "порушення поведінки" у психології, її ознаки та види, надано психологічну характеристику підліткового віку та визначено психологічні чинники виникнення порушень поведінки у підлітків.

Поведінкові розлади передбачають відхилення від встановлених соціальних і моральних стандартів суспільства, позначені послідовними діями або поведінкою, що характеризуються насамперед агресивними, деструктивними або антисоціальними тенденціями, часто в поєднанні з дезадаптаційними проявами. Ці прояви можуть включати неповагу до прав інших або порушення соціальних норм чи правил, що відповідають віку дитини.

Девіантна поведінка має індивідуальну і вікову своєрідність. Передусім, вона відображає зовнішнє проявлення особистості у соціумі. Внутрішнє "я" може бути надзвичайно різноманітним. Однак одні й ті ж види девіантної поведінки можуть проявлятися по-різному у різних людей у різні часи їх життя. Індивідуальні відмінності людей включають мотиви поведінки, способи прояву, динаміку, частоту і ступінь вираження. Наприклад, форма девіації та ступінь її вираження можуть коливатися від невеликих проявів до повного

руйнування життєдіяльності особистості.

«Підлітковий комплекс» характеризується коливаннями загального настрою, тобто, наприклад, переходом від нестримних веселоців до смутку і назад – не маючи достатніх на це причин, а крім того виникненням полярних якостей, які виступають по черзі. У свою чергу, типовими психологічними особливостями підліткового віку, які часто спостерігаються, є різкі зміни настрою (емоційна лабільність), часті вибухи гніву, категоричність, маніпулятивна поведінка, застосування ультиматумів, безцільна зухвалість і бажання самостійності в певних ситуаціях, виступи проти авторитетів і вплеск ідеалізму.

Підлітковий вік – найважчий і дуже вразливий для виникнення різних порушень і в той же час найсприятливіший для навчання і прийняття норм поведінки встановлених в суспільстві. Девіантність в підлітковому віці підпорядковується загальним закономірностям, тобто будь-які специфічні причини і передумови девіантної поведінки підлітків відсутні, але соціально-економічна нерівність, нерівність можливостей, загальнодоступних людям, які належать до різних соціальних груп, інакше проявляється по відношенню до підлітків. Основною причиною більшості аномальностей у поведінці неповнолітніх, таких як бездоглядність, порушення законів, зловживання психоактивними речовинами, є соціальна дезадаптація.

Ключовим моментом у дослідженні девіантної поведінки підлітків є розкриття її детермінант, тобто причин, мотивів та факторів впливу. При аналізі факторів, що визначають девіантну поведінку, основна увага спрямовується на внутрішні – психологічні та особистісні аспекти, а також на їх прояв у соціальному контексті.

Проаналізувавши наукову літературу, було зроблено висновок, що одним із рушійних факторів девіантної поведінки в підлітковому віці є конфліктне соціальне середовище (в сім'ї, школі тощо). Постійні міжособистісні конфлікти сприяють виникненню у підлітків почуття відчуження та ізоляції, що може призвести до дистресу, психологічних травм, зниження самооцінки,

спонукаючи підлітків шукати полегшення через вживання психоактивних речовин або інших форм залежності.

Для ефективної профілактики девіантної поведінки підлітків важливо розпочинати роботу з глибокого розуміння її причин та наслідків, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної людини. На кожному етапі та рівні профілактики необхідно використовувати сучасні комплексні заходи, які мають різнопланове спрямування. Це дозволить охопити якомога ширше коло людей, схильних до девіантної поведінки, та дасть змогу психологам проводити ефективну індивідуальну роботу з ними. Тільки комплексний та ґрунтовний підхід до профілактики девіантної поведінки, який спирається на сучасні методи та знання, може дати дійсні результати, спрямовані на попередження та запобігання поширення цієї проблеми у підлітків.

РОЗДІЛ II.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та методики дослідження

Емпіричне дослідження проводилось у місті Чорноморськ на базі ЗОШ №4 у 7-А та 7-Б класах. У дослідженні взяло участь 50 дітей підліткового віку (13-15 років) (25 хлопців і 25 дівчат). Середній вік підлітків у вибірці 13,8 років. Практична частина дослідження було було проведено разом з психологом школи.

За основу дослідження було взято: методику діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація О. К. Осницького), тест на тривожність Спілбергера, тест «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» (К.Янг) та модифікований патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Лічко (далі – МПДО). Основною метою нашого дослідження є розкриття відповідних психологічних механізмів і можливих тенденцій розвитку девіантної поведінки підлітків за допомогою різних методик.

Перед початком дослідження для всіх учасників був озвучений такий текст: «Вітаю! Мене звати Карпенко Анастасія Вікторівна, я студентка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, спеціальності «Психологія». Наразі я пишу кваліфікаційну роботу на тему: «Психологічні чинники виникнення порушень поведінки у підлітків», тому звертаюсь до вас з проханням пройти емпіричне дослідження, яке є практичною частиною моєї роботи. Заздалегідь дякую всім учасникам за увагу та приділений час».

Після повідомлення, всім респондентам були названі методики, за допомогою яких буде проводитись дослідження. Перед проведенням кожної з методик досліджуваним надавалася окрема інструкція до кожного тесту.

Вивчення агресивності підлітків, які однієї з форм прояву девіантної поведінки, проводилося за допомогою опитувальника Басса-Дарки. Методика

Басса-Дарки дає можливість виявити типові для досліджуваних форми агресивної поведінки. Рівень стійкості цієї особистісної диспозиції залежить від:

- частоти та тривалості переживання стану сильної агресивності;
- різноманітності ситуацій, в яких людина проявляє агресію в поведінці.

Методика "Баса-Дарки" визначає агресивність як комплексне явище з кількісними та якісними характеристиками. У своєму дослідженні А. Басс та А. Дарка виокремили різні види агресії та ворожості:

1. Фізична агресія: використання фізичної сили проти інших осіб.
2. Непряма агресія: маскуванню агресії або її направлення на когось іншого або ні на кого.
3. Роздратування: легка спровокованість та готовність виражати негативні емоції.
4. Негативізм: прояв опозиційної поведінки, яка може виявлятися від пасивного супротиву до активного протистояння прийнятним нормам.
5. Образа: відчуття заздрості та ненависті до інших за реальні або уявні дії.
6. Підозрілість: від недовіри до переконання, що інші планують завдати шкоди.
7. Вербальна агресія: вираження негативних емоцій через мовлення.
8. Почуття провини: переконання у власній поганості та докори совісті.

Іншими словами, чим частіше і довше людина переживає стан сильної агресивності, тим більш виражена її агресивність як особистісна риса. Відповідно, чим більше ситуацій, в яких людина проявляє агресію, тим стійкіша ця риса.

Методика Басса-Дарки – це опитувальник, який складається з 75 тверджень (Додаток А). Досліджуваний повинен дати відповідь на кожне твердження, вибравши один з трьох варіантів: “так” або “ні”. Результати

опитування обробляються за допомогою спеціального ключа. За результатами тестування можна визначити рівень агресивності досліджуваного, а також типові для нього форми агресивної поведінки.

Опитувальник Басса-Дарки – це перевірений і надійний інструмент для вивчення агресивності. Його можна використовувати навіть в домашніх умовах, проте результати потрібно інтерпретувати з обережністю. Для отримання достовірних результатів важливо, щоб досліджуваний довіряв психологу.

Дослідження проводилось в групах. На проходження тесту учасникам опитування було відведено 1 годину і 30 хвилин. Учасникам пропонувалось відповісти на 75 тверджень, обираючи "так" або "ні". Відповіді записувались у спеціально відведений для цього бланк. Оцінка відповідей проводилась за вісьмома шкалами. Індокси різних форм агресивності та ворожих реакцій підраховувались за кількістю збігів з ключем.

Щоб отримати загальний індекс агресивності, ми підсумовували індекси 1, 2 і 7. Індокси 6 і 5 підсумовуються, щоб отримати індекс ворожості. Нормою агресивності вважається індекс від 17 до 25, а нормою ворожості вважається індекс від 3,5 до 10. При цьому зверталася увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

Загалом, дослідження за методикою Басса-Дарки було проведено у декілька етапів:

1. 50-ма учнями 7х класів було пройдено тест на 75 запитань, де було надано відповіді «так», «можливо так» або «ні», «можливо ні»;
2. Отримані дані були переведено в умовні бали, «так» – 1 бал, «можливо так» – 2 бали, «ні» – 3 бали, «можливо ні» – 4 бали. (Додаток Б)
3. Через непослідовність питань в опитувальнику, що ускладнювало аналіз та інтерпретацію отриманої інформації, наступним етапом дослідження стали класифікація та сортування питань за блоками. Для цього питання позначили різними кольорами та створили нову таблицю, де питання поділили за блоками «Фізична агресивність», «Опосередкована агресивність» і т. д. Це

дозволило систематизувати інформацію та зробити аналіз більш чітким та ефективним. (Додаток В)

4. Наступним етапом інтерпретації результатів опитування є трансформація відповідей на «+» («так», «можливо так») та «-» («ні», «можливо ні»), що відповідають ключам цього тесту та маркування відповідей учнів помаранчевим кольором, що відповідають ключам тесту (Додаток Г).

5. Один із завершальних етапів аналізу передбачає сегментацію комплексної таблиці на 8 блоків, відповідно до методики тесту (фізична агресивність, опосередкована агресивність, і т. д.) та підбиття підсумків під кожним блоком кожного класу (Додаток Д).

Далі, серед тієї самої вибірки, було проведено тест на виявлення Інтернет-залежності за методикою Кімберлі Янга. Респондентам була запропонована така інструкція: «До кожного питання пропонується 5 варіантів відповідей (рідко, іноді, часто, дуже часто, завжди). Вам необхідно обрати варіант відповіді, який найкраще відображає ваше ставлення до Інтернету. Повне тестування займає 10-15 хвилин».

Тест К. Янга – це найефективніший і простий у використанні тест для визначення рівня залежності від Інтернету у підлітків. Він складається з 20 запитань, на які підлітки повинні дати відповідь. Відповіді оцінюються за шкалою від 1 до 5 балів:

- 1 бал – «дуже рідко»
- 2 бали – «іноколи»
- 3 бали – «часто»
- 4 бали – «дуже часто»
- 5 балів – «завжди»

Після оцінювання відповідей підраховується кількість балів і визначається рівень залежності:

20-49 балів: підліток користується Інтернетом у звичайному режимі.

50-79 балів: у підлітка можливе виникнення проблем через користування

Інтернетом.

80-100 балів: Інтернет є джерелом суттєвих проблем у житті підлітка.

Наступною методикою, що використовувалася для оцінки рівня тривожності, був «Опитувальник тривожності за Ч. Спілбергером» (State-Trait Anxiety Inventory). Вона дозволяє окремо виміряти:

- Особистісну тривожність – це стійка схильність людини сприймати багато ситуацій як загрозливі;
- Ситуативну тривожність – це напруга, занепокоєння та нервозність, які виникають у конкретній ситуації.

Надмірна ситуативна тривожність призводить до розладів уваги, іноді викликає проблеми з координацією рухів. Відповідно, підвищена особистісна тривожність безпосередньо пов'язана з виникненням невротичних конфліктів, емоційних і невротичних зривів та психосоматичних захворювань.

Тест Ч. Спілбергера складається з 40 запитань. Перші 20 запитань допомагають визначити рівень ситуативної тривожності. Наступні 20 запитань допомагають визначити рівень особистісної тривожності.

Інструкція, яка була надана учасникам:

1. Прочитайте кожне запитання та виберіть відповідь, яка найкраще відповідає вашому стану.
2. Не замислюйтесь над запитаннями довго.
3. Немає правильних або неправильних відповідей.

Результати тесту Ч. Спілбергера оцінюються за шкалою від 20 до 80 балів. Чим вище бал, тим вище рівень тривожності:

- до 30 балів: низький рівень тривожності;
- 31-44 бали: помірний рівень тривожності;
- 45 і більше балів: високий рівень тривожності.

І останньою методикою в нашому дослідженні є МПДО – модифікований патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Лічко. Його призначення – ідентифікація типів акцентуацій характеру у підлітків.

Опитувальник включає 143 твердження, які складають 10 діагностичних і одну контрольну шкалу. По кожній шкалі всього є 13 тверджень (в тексті вони надані у випадковому порядку). Діагностується: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний і нестійкий типи (Додаток Ж).

У процесі діагностики необхідно бути дуже уважним до усіх поведінкових проявів дитини: контактності або замкненості, емоційним проявам, включаючи міміку, жести, переважаючий фон настрою і його зміни при бесіді на різні теми. Якщо вчасно розпізнати ознаки особистісного дистресу, можна запобігти розвитку психопатій (пом'якшити вираженість дезадаптивних проявів, розробити шляхи оптимальної адаптації до соціуму з урахуванням індивідуальних і типологічних особливостей, а також специфіки соціальної ситуації розвитку).

Отже, за допомогою вибраних нами методик ми провели емпіричне дослідження у зазначений час і отримали відповідні результати. Ці методики дозволили нам вивчити необхідні якості відповідно до існуючих вимог.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Опитувальник Басса-Дарки на виявлення рівня агресії

Для вивчення агресивності підлітків було проведено дослідження за допомогою опитувальника Басса-Дарки. У дослідженні взяли участь всі підлітки, які входили до досліджуваної групи. Результати дослідження рівня агресивності та ворожості у підлітків з розподілом за гендером представлені на рисунках 2.2.1 та 2.2.2.

Більшість підлітків, які взяли участь в дослідженні, мають високий рівень агресивності або ворожості. За результатами тесту на агресивність:

- 53,4% підлітків мають високий рівень агресії, з яких 30,7% – хлопці;
- 41,8% підлітків мають середній рівень прояву агресії, з яких 23,9%

– хлопці;

- 4,8% підлітків мають низькі показники прояву агресії, з яких 2,5%

– дівчата.

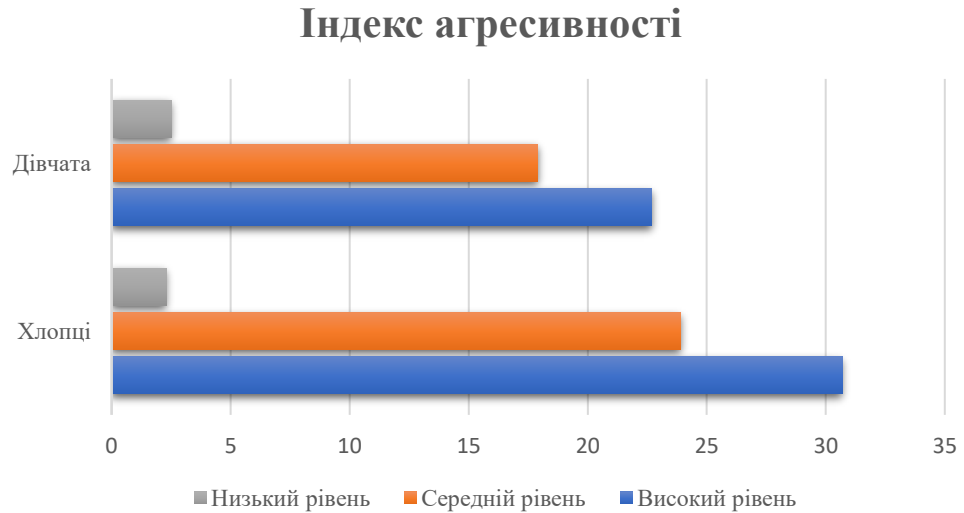

Рис. 2.2.1. Індекс агресивності за результатами дослідження.

Високий та середній рівень прояву агресії у підлітків можуть бути однією із причин порушення поведінки.

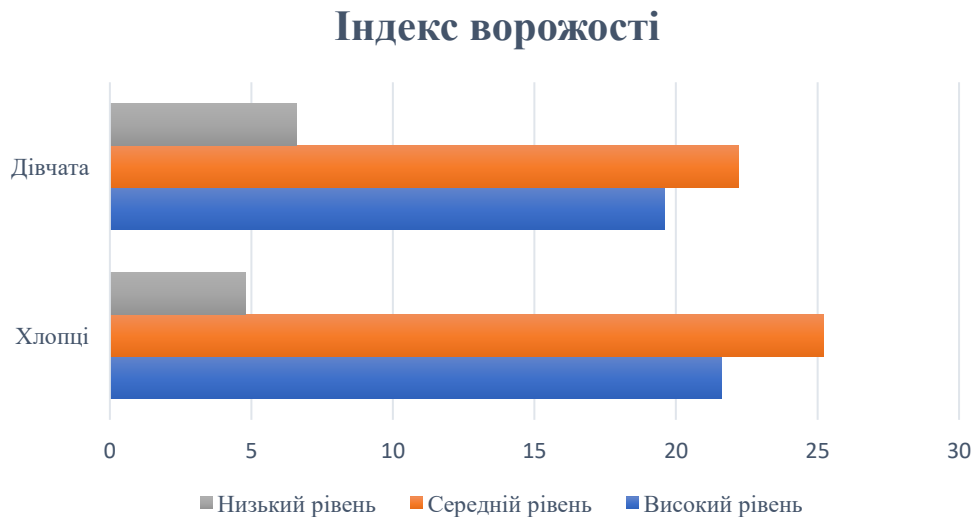

Рис. 2.2.2. Індекс ворожості за результатами дослідження.

Хлопчики та дівчата по-різному проявляють агресію в підлітковому віці. Це пов'язано з тим, що психічний розвиток дівчат починається раніше, ніж у

хлопчиків. На рис. 2.2.3 показано, наскільки хлопці і дівчата мають різні рівні прояву агресії.

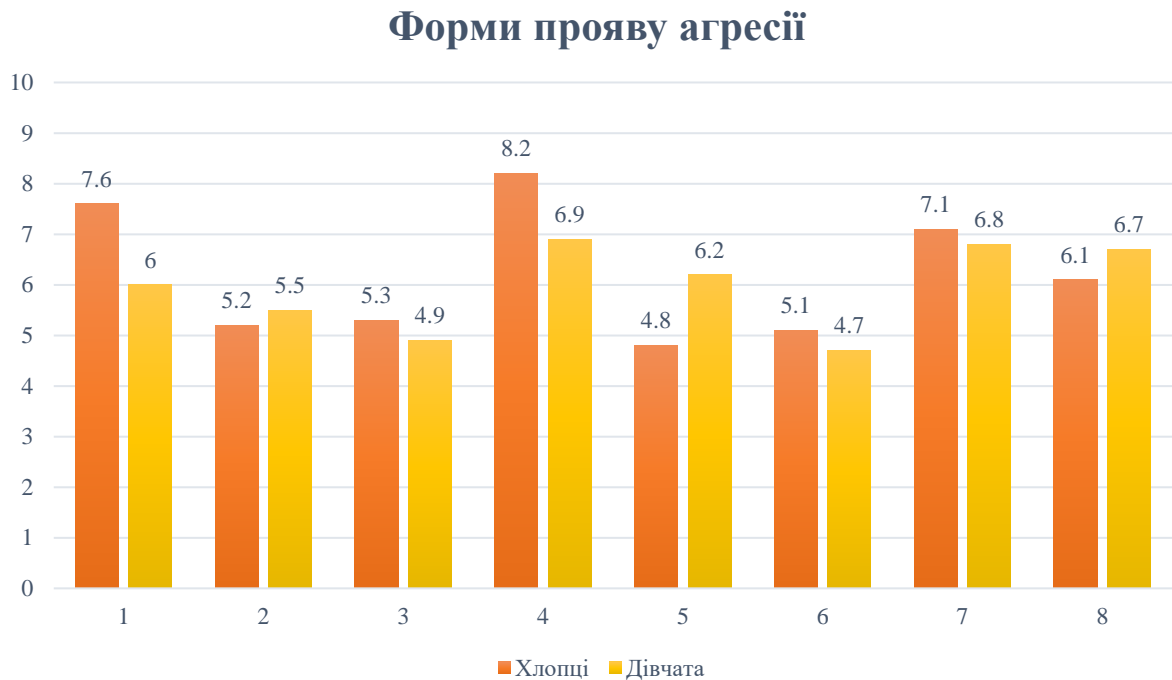

Рис. 2.2.3. Форми прояву агресії у хлопців та дівчат.

Примітки: 1 – фізична агресія; 2 – побічна агресія; 3 – роздратування; ; 4 – негативізм; 5 – образа; 6 – підозрілість; 7 – вербальна агресія; 8 – почуття провини

З наведених на рис.2.2.3. отриманих результатів бачимо, що хлопчики та дівчата по-різному проявляють агресію. Найвищий показник у хлопців в колонці №4 – негативізм – 8,2 бали, тоді як у дівчат цей бал значно нижчий – 6,9. У хлопців, порівняно з дівчатами, відмічається перевага у фізичній агресії: 7,6 та 6,0 балів. Незначна різниця простежується у проявах вербальної агресії, яка майже в однаковій мірі властива як хлопцям (7,1 балів), так і дівчатам (6,8 балів).

За результатами опитування з'ясувалося, що дівчатка схильні проявляти вербальну агресію за допомогою таких засобів, як скарги, плітки, образи, чутки та клевети, тоді як хлопчики частіше вдаються до лайки (часто з використанням вульгарної лексики) та обзивання. Серед дівчат незначно переважає непряма агресія – 5,5 та 5,2 бала відповідно. Прикметно, що серед

дівчат більш виражена схильність до використання образ як форми агресивної взаємодії – 6,2 бала порівняно з 4,8 бала у хлопців. Крім того, дівчатка демонструють більшу схильність до почуття провини (6,7 та 6,1 бала відповідно), що, можливо, пов'язано з їхньою підвищеною чутливістю, емоційністю та схильністю до самозвинувачення.

Отже, агресія дівчат відрізняється від чоловічої не лише кількісними показниками, а й характером прояву, що вказує на складність статево-рольових відмінностей у розвитку сучасних підлітків.

Загалом, за результатами опитування Басса-Дарки на виявлення рівня агресії, можна дійти невтішного висновку, що у групі підлітків, які проходили цей тест, більше 50% від загальної кількості учнів мають схильність до прояву агресивної поведінки у спілкуванні. Це важливо і необхідно враховувати при роботі з цієї віковою групою.

Тест К. Янга на виявлення Інтернет-залежності

За допомогою тесту на визначення Інтернет-залежності ми провели опитування серед 50 підлітків.

Отримані результати показують:

- 27% підлітків є звичайними користувачами Інтернету;
- 33% підлітків мають надмірне захоплення Інтернетом;
- 40% підлітків мають Інтернет-залежність.

Результати опитування за методикою на виявлення Інтернет-залежності показано на рисунку 2.2.4.

За результатами дослідження можна побачити, що з досліджуваної групи 27% респондентів є звичайні користувачі Інтернету, які не мають Інтернет-залежності і не відчують характерних симптомів залежності від Інтернету. Підлітки, що є звичайними користувачами Інтернетом проводять не багато часу в Інтернеті, а відсутність Інтернету не викликає у них відчуття тривоги. Звичайні користувачі не нехтують реальним життям задля проведення часу в Інтернеті.

Результати за методикою К.Янга

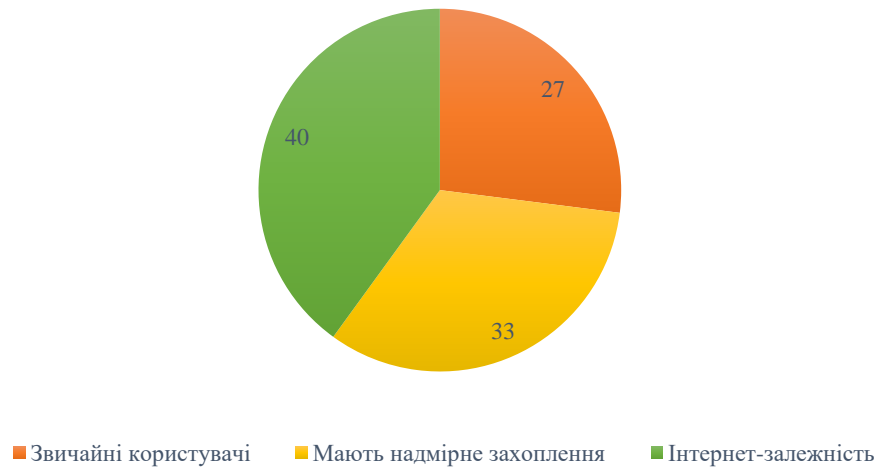

Рис. 2.2.4. Результати дослідження за методикою К. Янга

33% опитаних демонструють надмірне захоплення інтернетом, що свідчить про ознаки залежності. Наприклад, вони можуть проводити значну кількість часу в мережі, але відносно спокійно обходитися без неї. Інтернет-залежність була виявлена у 40% учасників. Згідно з методикою Кімберлі Янг, люди з інтернет-залежністю нехтують реальною діяльністю на користь проведення часу в Інтернеті. Інтернет-залежні люди можуть відчувати порушення сну, соціальні проблеми, підвищений рівень тривожності та часті епізоди депресії.

Далі порівняємо результати тесту з розподілом на хлопчиків та дівчат на рис. 2.2.5.

Як бачимо, хлопчики більш схильні до Інтернет-залежності, ніж дівчата.

Серед хлопців 45% мають Інтернет-залежність, 35% – надмірно захоплюються Інтернетом, 20% – звичайні користувачі.

Серед дівчат 35% мають Інтернет-залежність, 30% – надмірно захоплюються Інтернетом, 35% – звичайні користувачі.

Тест К. Янга (гендерний розподіл)

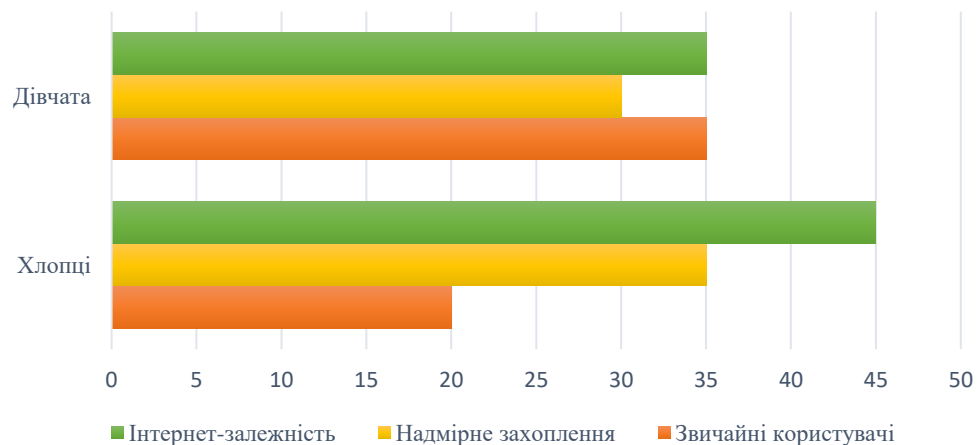

Рис. 2.2.5. Результати дослідження за методикою К. Янга (гендерний розподіл)

Ця різниця може бути пояснена різними факторами, наприклад:

- різні інтереси та захоплення у хлопчиків та дівчат;
- різний рівень самоконтролю;
- різний рівень соціальної підтримки.

Важливо проводити профілактичні роботи з обома статями, щоб запобігти Інтернет-залежності. Робота з хлопчиками може потребувати більшого акценту на розвитку самоконтролю та навичок спілкування в реальному житті. Робота з дівчатами, в свою чергу, може потребувати більшого акценту на розвитку стійкості до онлайн-тиску та формування здорової самооцінки.

Отже, більше половини досліджуваних мають проблеми з Інтернет-залежністю. А будь-яка залежність є проявом девіації та може бути причиною виникнення девіантної поведінки.

Тест на тривожність Спілбергера

Результати опитування за методикою Спілбергера (рис. 2.2.6) на визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності засвідчують, що з 50 осіб досліджуваної групи:

- 35% підлітків мають низький рівень особистісної тривожності;
- 55% підлітків мають середній рівень особистісної тривожності;
- 10% підлітків мають високий рівень особистісної тривожності.

Рис. 2.2.6. Результати опитування за методикою Спілбергера

- 35% підлітків мають низький рівень ситуативної тривожності;
- 45% підлітків мають середній рівень ситуативної тривожності;
- 20% підлітків мають високий рівень ситуативної тривожності.

Як бачимо, більшість підлітків мають середній рівень тривожності. Кожен десятий підліток має високий рівень тривожності. На нашу думку, це може бути пов'язано з ситуацією воєнного стану в Україні, великою кількістю тривог, обстрілів, які можуть підвищувати тривожність, а також це може бути пов'язано із навчанням, стосунками з однолітками та іншими факторами.

Пропонуємо далі порівняти результати з розподілом на хлопців та дівчаток (рис. 2.2.7 та рис. 2.2.8).

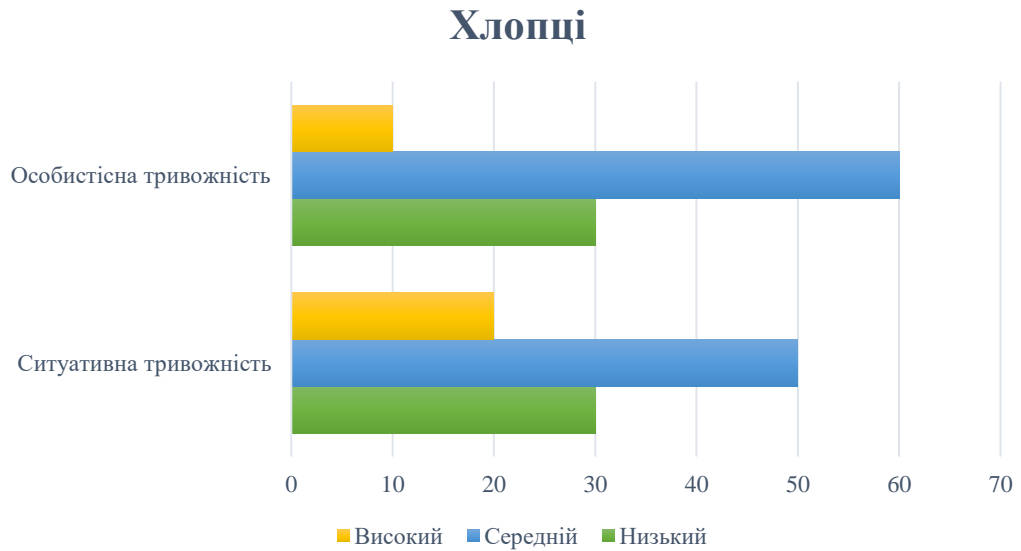

Рис. 2.2.7. Результати опитування за методикою Спілбергера (хлопці)

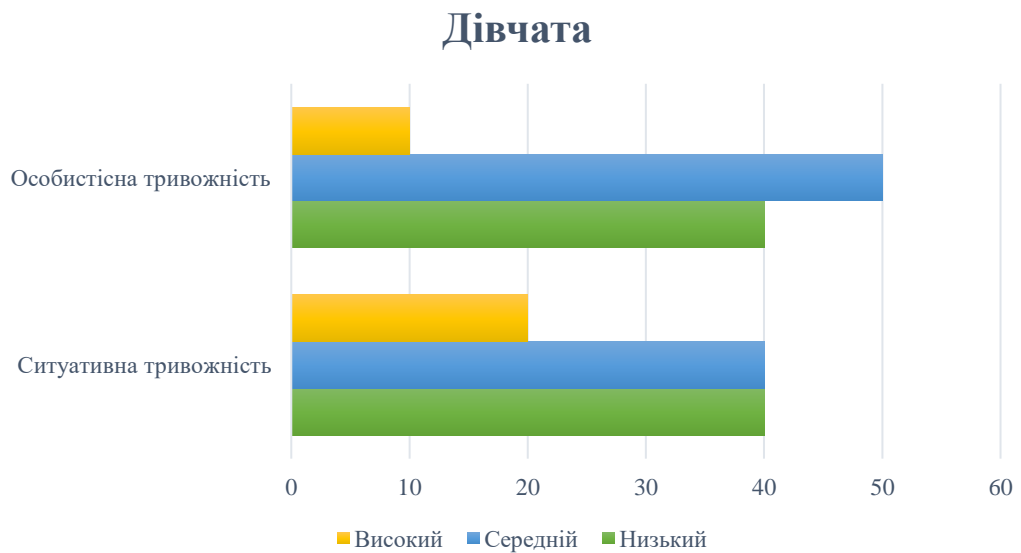

Рис. 2.2.8. Результати опитування за методикою Спілбергера (дівчата)

Отже, можемо помітити, що рівень особистісної та ситуативної тривожності у хлопчиків та дівчат загалом схожий. Дівчата мають трохи більшу схильність до низького рівня особистісної та ситуативної тривожності. Хлопчики мають трохи більшу схильність до середнього рівня особистісної та ситуативної тривожності.

Модифікований патохарактерологічний діагностичний
опитувальник А. Лічко

Діти були попередньо ознайомлені з інструкцією МПДО та отримали анкети для заповнення, в яких вони відповіли на 143 запитання.

Після збору відповідей було обчислено суму балів для кожного типу акцентуації. Ці суми були порівняні з мінімальним діагностичним числом для кожного типу, наприклад, для гіпертимного – 10 балів, циклоїдного – 8 балів, лабільного – 9 балів, астено-невротичного – 8 балів, сенситивного – 8 балів, тривожно-педантичного – 9 балів, інтровертивного – 9 балів, збудливого – 9 балів, демонстративного – 9 балів, нестійкого – 10 балів (і контрольна шкала брехні – 4 бали), були визначені типи акцентуацій – якщо сума балів досягала мінімальне діагностичне число для певного типу, то цей тип акцентуації був визначений; якщо сума балів перевищувала по декількох типах – то (за правилом ідентифікації типів) визначалися змішані типи, або домінування одного з двох (правило 2г). В результаті були отримані наступні результати (Додаток 3), які узагальнено наведені на рис. 2.2.9.

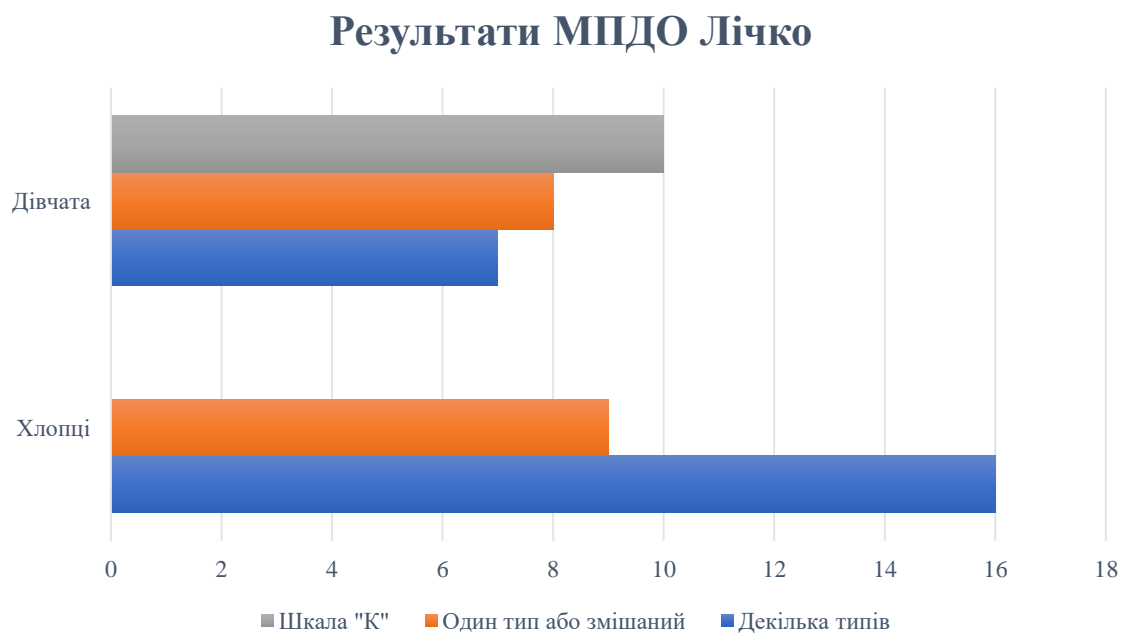

Рис. 2.2.9. Результати опитування за МПДО Лічко

Можна зробити висновки, що у більшості учнів виявлено акцентуацію характеру та виявлено не один тип (або один змішаний тип), а декілька типів акцентуації характеру. Але в порівнянні з хлопцями, у більшості дівчат

переважає Шкала К, тобто не можна було виявити типи акцентуації, тому що за контрольною шкалою брехні показник перебільшував норму допустимого 4б (7б) і при відповідному додаванні балів до демонстративного типу не було виявлення останнього, то результати тестування потрібно визнати недостовірними. А це свідчить про те, що дівчата не дуже були щирі у досліджуванні, тому що вони прагнуть справити сприятливе враження на оточуючих.

Гіпертимний тип – постійне прагнення до лідерства, до того ж неформального. Легко освоюється у незнайомій обстановці, завжди хороший настрій, високий життєвий тонус та енергія. Але погано переносить самотність, одноманітну обстановку, тощо. Має схильність перебільшувати свої здібності та недооцінювати складнощі. Часто ставить перед собою нездійсненні цілі та планує більше, ніж може виконати. Не завжди об'єктивно оцінює ситуацію та не враховує можливі перешкоди. Вірить у власний успіх навіть за відсутності реальних підстав. Іноді ризикує без належної підготовки та розрахунку.

Циклоїдний тип – періодичні коливання настрою та життєвого тонусу. У періоди пригніченого настрою відзначається зменшення продуктивності, втрата інтересу до оточуючого світу; навіть незначні нещастя можуть викликати глибокі роздуми про власну вину та неповноцінність. Докори та зауваження сприймаються зі злостью та роздратуванням.

Лабільний тип – мінливість настрою та значна глибинність переживань. Підвищення акцентуації може спричинити відкидання емоційно з значущих осіб і втрату підтримки рідних. Декомпенсація проявляється у збільшенні емоційної нестійкості, нападах сльозливості, погіршенні настрою, можливих спробах суїциду або навіть втечі з дому.

Астено-невротичний тип – підвищена психічна і фізична стомлюваність, роздратованість, схильність до іпохондричності. Декомпенсація може настати через постійні змагання в навчанні та інших сферах діяльності. При втомі можуть виникати спалахи роздратованості, які легко можуть вплинути на

оточення; навіть незначні події можуть поглиблювати стурбованість щодо власного здоров'я. У таких акцентуантів можливий розвиток неврастенії.

Чутливий тип зазвичай не демонструє помітних поведінкових відхилень, але вони часто виявляють підвищену сором'язливість і почуття неадекватності, особливо в тому, що стосується їхніх сексуальних бажань. Люди можуть почати відчувати себе менш привабливими, розумними чи успішними порівняно з іншими. Це може призвести до ризику формування негативного самосприйняття та низької самооцінки, оскільки люди постійно порівнюють себе з іншими і сприймають себе неповноцінними.

Тривожно-педантичний тип – часто відчують труднощі з прийняттям рішень, оскільки ретельно обмірковують всі можливі наслідки. Їм може бути складно зробити вибір, навіть у простих ситуаціях. Можуть мати завищену самооцінку, вважаючи себе більш розумними, компетентними або моральними, ніж інші. Це може призвести до того, що вони нехтують думками та почуттями інших людей.

Інтровертний тип характеризується замкнутістю та ізолюваністю від навколишнього світу, нездатністю або небажанням встановлювати зв'язки та зниженою потребою у спілкуванні. У ньому поєднуються контрастні риси особистості - холодність і витончена чутливість, впертість і гнучкість, обережність і безпосередність, апатична бездіяльність і цілеспрямованість, замкнутість і раптова, несподівана напористість, сором'язливість і безтактність, надмірно сильні бажання і невмотивовані антипатії, раціональне мислення і нелогічні вчинки, багатство внутрішнього світу і тьмяність його зовнішніх проявів. Їхні вчинки можуть здаватися жорстокими, але вони пов'язані з невмінням «слухати» страждання інших. Такі особи часто виявляються незрозумілими не лише для однолітків, але й для педагогів та власних батьків. Виявити в них суїцидальні наміри - складне завдання, що вимагає особливої уваги.

Збудливий тип демонструє схильність до зниженого настрою, що супроводжується дратівливістю, образою та похмурістю, а також схильністю

до агресії, тісно пов'язаної з емоційною вибуховістю. До цього додається напруженість у сфері інстинктів, яка в окремих випадках може проявлятися у вигляді аномалій потягів. У сфері інтелектуальної діяльності спостерігається помітна серйозність і відчуття важливості, що суттєво впливає на загальний психічний стан людини.

У збудливих підлітків, схильних до владолюбства, часто виникають конфлікти з однолітками через їхнє прагнення до домінування. Також може проявляти жорстокість та самозакоханість, що й призводить до конфліктних ситуацій. В основі афективних проявів у таких підлітків часто лежить їхнє бажання підкорити собі інших та відчуття своєї зверхності. Нездатність контролювати свої емоції та прагнення до самоствердження за рахунок інших робить збудливих владолюбних підлітків схильними до афективних спалахів. Їхні жорстокі та самозакохані дії часто провокують конфлікти з однолітками, що може мати негативні наслідки для всіх учасників.

Демонстративний тип – виявляють безмежний егоцентризм, невситиму жагу уваги, замилювання, подиву, шанування, співчуття до своєї особи. Вони виявляють готовність до вираження обурення або ненависті до оточення, проте це зовсім не означає, що вони байдужі або непомічені. Для демонстративних підлітків навчання є інструментом для досягнення визнання та самоствердження. Якщо їм не вдається досягти успіху в навчанні, вони можуть вдаватися до провокаційної поведінки, щоб привернути увагу. Провокаційна поведінка демонстративних підлітків може мати негативні наслідки для їхнього навчання та стосунків з оточуючими. Демонстративний суїцид може призвести до трагічних наслідків, тому важливо вчасно розпізнавати ознаки емоційного неблагополуччя. У таких ситуаціях результативність навчання погіршується, і з'являється абсолютна байдужість до нього. Демонстративні підлітки часто заважають учителям на уроках своїм балакучістю, постійними відволіканнями, жартами тощо.

Представники нестійкого типу відзначаються патологічно слабкою волею, яка проявляється у навчанні, роботі, виконанні обов'язків та досягненні

поставлених цілей, що ставлять перед ними рідні, старші або товариші. Такі підлітки часто не виявляють наполегливості, вони пливають за течією, долучаючись до активніших та ініціативніших однолітків. Вони мають прості мотивації і часто не можуть стримувати свої почуття, утримуватися від раптових бажань тощо. При цьому, на тлі безвольності, вони можуть бути дуже сугестивними і, за певних умов, схильними до цілеспрямованої кримінальної діяльності. Вплив оточення є ключовим фактором, що визначає суїцидальну поведінку нестійких людей. Вони можуть бути схильні до наслідування суїцидальних дій або ідей, які бачать у своєму оточенні.

З результатів нашого дослідження можна зробити висновок, що на поведінкові відхилення в підлітковому віці можуть впливати акцентуації характеру, рівень агресії, інтернет-залежність та ступінь тривожності, як особистої, так і ситуативної.

Висновки до розділу 2

У другому розділі кваліфікаційної роботи було проведено емпіричне дослідження з метою розкриття відповідних психологічних механізмів і тенденцій розвитку девіантної поведінки підлітків за допомогою різних методик.

Емпіричне дослідження проводилось у місті Чорноморськ на базі ЗОШ №4 у 7-А та 7-Б класах. У дослідженні взяло участь 50 дітей підліткового віку (13-15 років) (25 хлопців і 25 дівчат). Середній вік підлітків у вибірці 13,8 років. За основу дослідження було взято: методику діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація О. К. Осницького), тест на тривожність Спілбергера, тест «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» (К.Янг) та модифікований патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Лічко (далі – МПДО).

Для вивчення агресивності підлітків було проведено дослідження за допомогою опитувальника Басса-Дарки. У дослідженні взяли участь всі

підлітки, які входили до досліджуваної групи. Більшість підлітків, які взяли участь в дослідженні, мають високий рівень агресивності або ворожості. За результатами тесту на агресивність:

- 53,4% підлітків мають високий рівень агресії;
- 41,8% підлітків мають середній рівень прояву агресії;
- 4,8% підлітків мають низькі показники прояву агресії.

Також за результатами опитування було виявлено, що хлопчики та дівчата по-різному проявляють агресію в підлітковому віці. Це пов'язано з тим, що психічний розвиток дівчат починається раніше, ніж у хлопчиків. За результатами опитування виявилось, що для дівчат найбільш характерними є такі вербальні агресивні прояви як скарги, клевети, образи, плітки, наговори, а для хлопців – лайка (часто нецензурна), обзивання.

Загалом, за результатами опитування Басса-Дарки на виявлення рівня агресії, можна дійти невтішного висновку, що у групі підлітків, які проходили цей тест, більше 50% від загальної кількості учнів мають схильність до прояву агресивної поведінки у спілкуванні. Це важливо і необхідно враховувати при роботі з цієї віковою групою.

Далі за допомогою тесту К. Янга на виявлення Інтернет-залежності ми провели опитування серед 50 підлітків.

Отримані результати показали, що:

- 27% підлітків є звичайними користувачами Інтернету;
- 33% підлітків мають надмірне захоплення Інтернетом;
- 40% підлітків мають Інтернет-залежність.

Третьою методикою у нашому дослідженні був тест на тривожність Ч. Спілбергера. Результати за цією методикою наступні:

- 35% підлітків мають низький рівень особистісної тривожності;
- 55% підлітків мають середній рівень особистісної тривожності;
- 10% підлітків мають високий рівень особистісної тривожності.

Як бачимо, більшість підлітків мають середній рівень тривожності. Кожен десятий підліток має високий рівень тривожності. На нашу думку, це

може бути пов'язано з навчанням, стосунками з однолітками або іншими факторами.

Останньою методикою у цьому емпіричному дослідженні був Модифікований патохарактерологічний діагностичний опитувальник А. Лічко. За результатами було зроблено висновки, що у більшості учнів виявлено акцентуацію характеру та виявлено не один тип (або один змішаний тип), а декілька типів акцентуації характеру. Але в порівнянні з хлопцями, у більшості дівчат переважає Шкала К, тобто не можна було виявити типи акцентуації, тому що за контрольною шкалою брехні показник перебільшував норму допустимого 4б (7б) і при відповідному додаванні балів до демонстративного типу не було виявлення останнього, то результати тестування потрібно визнати недостовірними. А це свідчить про те, що дівчата не дуже були щирі у досліджуванні, тому що вони прагнуть справити сприятливе враження на оточуючих.

З результатів нашого дослідження можна зробити висновок, що на поведінкові відхилення в підлітковому віці можуть впливати акцентуації характеру, рівень агресії, інтернет-залежність та ступінь тривожності, як особистої, так і ситуативної.

РОЗДІЛ III. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

3.1. Корекційна робота девіантної поведінки підлітків за допомогою тренінгу

Основним завданням в сучасному навчально-виховному процесі школи є сприяння розвитку соціальної активності учнів та стимулювання їх індивідуально-психологічних здібностей. Тільки активна участь у суспільному житті підтримує бажання до самовдосконалення та саморозвитку.

Для вирішення цих завдань важливо, щоб педагоги, батьки та учні були активними співучасниками навчально-виховного процесу. Це передбачає узгодження зовнішніх та внутрішніх вимог, врахування власних потреб та реальних обставин, а також розвиток процесів самоусвідомлення, самореалізації та самовизначення особистості.

Без адекватної психолого-педагогічної діагностики та вивчення кожної окремої особистості та колективу класу неможливо належним чином спланувати та організувати навчально-виховний процес.

В ході попередніх досліджень, проведених у нашій роботі, було виявлено ряд конкретних проблем у розвитку та поведінці учнів. Наприклад, у сфері психічного розвитку виявлено низькі показники самоконтролю та самореалізації, обмежений вольовий потенціал (прояви невпевненості, нестриманості, імпульсивності), наявність акцентуацій характеру, а також проблеми особистісного розвитку (включаючи агресивність, підвищену тривожність, інтернет-залежність) та недисциплінованість.

Для проведення корекційної роботи ми рекомендуємо тренінгові заняття для учнів «Я – єдиний і неповторний» та «Як уникнути стресу», які є у вільному доступі в мережі Інтернет.

Основна мета тренінгів «Я– єдиний і неповторний» полягає у розвитку

соціально-комунікативних навичок учнів, формуванні адекватної самооцінки, відчуття впевненості, самоповаги та навичок ефективної взаємодії у колективі. Тренінги спрямовані на підвищення життєвих компетентностей учнів та допомагають їм успішно адаптуватися у суспільстві.

Соціально-психологічний тренінг на тему «Як уникнути стресу» призначений для допомоги учням в подоланні емоційної розгубленості, знятті напруженості та покращенні психологічного стану. Ці заняття спрямовані на уникнення соціальної ізоляції та подолання особистісної дисгармонії. Вони сприяють розвитку особистості, усвідомленню життєвої позиції, формуванню ефективних комунікативних умінь та набуттю навичок самоконтролю та конструктивного вияву негативних імпульсів у поведінці.

Заняття проводяться у підгрупах або з усією групою, ідеальна кількість учасників варіює від 9 до 15 осіб. Вони можуть відбуватися один-два рази на тиждень і тривати від 45 до 90 хвилин. Формат занять включає бесіди, дискусії, мозкові штурми, інтерактивні методи роботи та медитаційні практики.

До тренінгової групи також можуть входити:

- учні з низькою самооцінкою, високою тривожністю, невпевненістю;
- учні, які потрапили в ситуацію, яка торкається проблеми сенсу життя людини;
- учні, на яких постійно діють стресові фактори;
- учні, у яких виникають психологічні проблеми у сімейних стосунках.

Отже, під час активної групової взаємодії підлітки проймають етап індивідуалізації, який є фундаментом для подальшого зростання, сприяє розвитку особистості, позитивному сприйняттю власної ідентичності та формує навички та вміння взаємодіяти в соціальному оточенні. Важливим аспектом у розвитку соціально-комунікативної активності учнів є опанування навичками соціальної поведінки, усвідомлення та прийняття норм,

загальнолюдських цінностей. Розвиток комунікативних здібностей дитини сприяє її інтеграції в суспільство, розвиває вміння спілкуватися, аргументовано висловлювати свою думку, проводити дискусії та захищати власні погляди.

Соціально-комунікативна активність передбачає взаємодію з оточуючими, володіння навичками роботи в групі та колективі, а також уміннями виконувати різні соціальні ролі. При виборі для учнів ролей, необхідних для повноцінного та значущого життя, важливо забезпечувати їх послідовність, зміну та органічне поєднання, що створює можливості для самореалізації та самовизначення. З цією метою необхідно давати учням можливість вільного вибору змісту та методів діяльності, створювати ситуації успіху та задоволення їхніх потреб та інтересів.

Формування соціально-комунікативної активності учнів включає в себе такі важливі завдання:

- стимулювання інтересу до навчання, трудової та суспільної діяльності;
- створення оптимальних умов для розвитку творчих здібностей та організаційних навичок;
- створення можливостей для самореалізації особистості;
- забезпечення вільного розвитку учнів;
- свідомий вибір учнями соціальних цінностей.

Вирішення цієї проблеми залежить від стану всіх елементів системи соціального становлення особистості. До цього процесу мають бути залучені загальноосвітні навчальні заклади, позашкільні установи, засоби масової інформації, сімейне виховання, а також співпраця між учнями, батьками та педагогами. Зростаюча актуальність проблеми розвитку соціально-активної особистості підтверджується збільшенням випадків бездуховності серед молоді, знехтуванням моральними нормами, збільшенням дитячої злочинності та формуванням споживацьких потреб.

Особливе значення у цьому процесі має підлітковий вік, який є найбільш сприятливим для формування активної, самостійної та відповідальної особистості. Особливістю цього віку є потреба у взаємодії з дорослими та ровесниками, у спільній діяльності з ними.

У підлітковому віці взаємодія з оточуючими стає важливим елементом у формуванні особистості учня. Спілкування виконує ряд функцій:

1. Воно передає знання про оточуючу дійсність, а також вміння та навички, необхідні для виконання певного виду діяльності.
2. Спілкування є передумовою для розвитку особистісних якостей та здібностей.
3. У процесі спілкування відбувається активізація внутрішніх особливостей та станів особистості, а також актуалізація різних аспектів її комунікативного потенціалу.

Тренінг є активним методом групової психологічної роботи, який відповідає природній потребі підлітків у спілкуванні з однолітками. Він створює сприятливі умови для навчання методам комунікації та сприяє формуванню живої та доброзичливої атмосфери. Це полегшує учням процес індивідуалізації, дорослішання та сприяє позитивному сприйняттю себе та оточуючих, сприяє особистісному росту.

З метою досягнення позитивних результатів у вирішенні даної проблеми, спільно з педагогічним колективом, проводиться психолого-педагогічна діагностика та комплексний аналіз. На основі цього плануються шляхи та методи психолого-педагогічного впливу на учнів. Завданням психолога є:

- створення психолого-педагогічних умов та ситуацій, які сприятимуть позитивним змінам у знаннях, уміннях, навичках, вчинках, та ставленні до своєї поведінки та особистого росту;
- коригування вад особистісного розвитку учнів, таких як тривожність, імпульсивність, невпевненість, низька самооцінка, шляхом підвищення їх соціального статусу та залучення до соціально-комунікативної діяльності;

- сприяння розвитку подальшої інтеграції класних колективів шляхом активізації індивідуально-психологічного впливу та колективної роботи з учнями для створення позитивного психологічного клімату, сприятливого для розвитку особистості школярів.

В результаті проведення такої корекційної програми має знизитися схильність до агресивної поведінки та насильства серед підлітків у експериментальній групі. Вони почнуть проявляти більш дружні стосунки та менше конфліктувати. Також має бути помічено зниження рівня агресивності у порівнянні з початковими діагностичними даними.

3.2. Корекційна робота девіантної поведінки підлітків за допомогою психологічного втручання

Завданнями корекційної роботи девіантної поведінки підлітків в першу чергу є:

- формування мотивації на соціальну адаптацію;
- стимулювання особистісних змін;
- корекція конкретних форм поведінки;
- забезпечення позитивної та підтримуючої атмосфери, яка сприяє особистісному зростанню..

Робота з дітьми, які проявляють девіантну поведінку, включає такі напрямки:

- Запобігання девіантній поведінці через лекції, бесіди та заходи для підвищення культури батьків і вчителів;
- Просвітницька діяльність та розвиток особистості дитини через факультативні курси, тренінги та ігри;
- Надання психологічної підтримки дітям, батькам та вчителям;
- Психологічна корекція та реабілітація через індивідуальні та групові сесії терапії та створення позитивного оточення в сім'ї.

Існує певний алгоритм роботи з учнями, схильними до девіацій. Розглянемо його нижче.

1. Виявлення та взяття на облік дітей у «групі соціального супроводу» (проведення психолого-педагогічних спостережень, вивчення соціального статусу сімей).

2. Аналіз даних, їх обробка та узагальнення для створення соціально-психологічного профілю учня, що включає в себе причини важковихованості, позитивні та негативні риси особистості учня, а також особливості сімейного виховання.

3. Відбір та впровадження програми корекції та тренінгів з метою усунення негативних факторів, що спричиняють девіантну поведінку, зміцнення стійкості особистості до їх впливу та запобігання повторних випадків у людей з вже сформованою девіантною поведінкою.

4. Підтримка родини – це надання членам сім'ї освітніх знань та методичної підтримки.

5. Постійний контроль з боку адміністрації школи за дотриманням учнями норм і правил поведінки як під час навчання, так і в позаурочний час, а також за відвідуванням учнями занять.

6. Психолог та соціальний педагог проводять індивідуальні сесії з дітьми, які потрапили в "групу ризику", та вживають заходів для корекції негативних поведінкових відхилень серед підлітків.

7. Пропонуємо поради учням, батькам та педагогам, як запобігти майбутнім конфліктним ситуаціям.

Виділяють такі форми психопрофілактичної роботи:

- Організація соціального середовища;
- Інформування;
- Активне соціальне навчання соціально-важливих навичок;
- Організація діяльності, альтернативної девіантній поведінці;
- Організація здорового способу життя;

- Активізація особистісних ресурсів;
- Мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки.

Робота організується за різними формами психопрофілактики, такими як індивідуальна, робота з сім'єю та групові заходи.

Для запобігання негативної поведінки застосовується широкий спектр соціально-психологічних методів, які охоплюють: надання підліткам інформації про наслідки негативної поведінки та альтернативні способи поведінки; створення середовища, де вони можуть обговорювати свої проблеми, ділитися досвідом та отримувати підтримку; навчити їх навичкам самоконтролю, вирішення проблем та спілкування; моделювання реальних ситуацій, щоб допомогти підліткам краще розуміти та реагувати на них; показати позитивні приклади поведінки, які вони можуть наслідувати; надати індивідуальну або групову терапію для вирішення проблем, які спричиняють негативну поведінку; такж розмовляти з підлітками для виявлення проблем та надання їм підтримки. Способи впливу на психіку для корекції: аргументація, сугестія, групові обговорення, рольові ігри, тренінги з міжособистісних відносин, міміка, терапевтичні виступи та інші.

Психопрофілактична робота може проводитися за допомогою різноманітних методів, які підбираються залежно від конкретної ситуації та цілей.

Зміст профілактично-просвітницької роботи для запобігання та вирішення девіантної поведінки дітей та молоді включає наступні напрямки:

- Проведення правової освіти та поширення інформації про можливості вирішення проблем через лекції, кіно- та відео-лекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ, методика "рівний — рівному" та соціальну рекламу.
- Надання консультативної допомоги у вирішенні проблем через консультації юриста, психолога, лікаря, педагога.
- Кризова соціально-психологічна підтримка через кризові стаціонари та служби "Телефон довіри".

- Соціально-педагогічна допомога сім'ям з обмеженими ресурсами та проблемними дітьми через сімейне консультування і психотерапію, соціальний захист та представництво інтересів сімей.
- Соціальний захист та реабілітація дітей з девіантних сімей через консультування, кризове втручання, позбавлення або обмеження батьківських прав та фостерінг.
- Підтримка зайнятості населення, особливо представників соціально вразливих груп та груп ризику через центри зайнятості і працевлаштування та громадські роботи.
- Створення умов для змістовного проведення дозвілля через творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики.
- Соціально-психологічні тренінги, що допомагають краще пізнати себе, підвищити впевненість у собі, розвинути комунікативні якості та навички відповідальної поведінки.
- Навчання на рівних шляхом підготовки волонтерів з числа підлітків та молоді, які розповсюджуватимуть профілактичну інформацію серед однолітків, у тому числі під час неформального спілкування, що дозволяє подолати упереджене ставлення до такої інформації.

Тому важливо спрямовувати увагу на здоровий спосіб життя серед учнів; забезпечувати психолого-педагогічний супровід під час адаптації учнів до першого класу та під час переходу від початкової до середньої школи; розвивати навички самостійного розв'язання складних життєвих ситуацій, комунікативні вміння, навички управління емоціями та поведінкою, а також виявляти учнів, які потенційно можуть опинитися в групі ризику, на всіх вікових етапах.

Базові принципи роботи дорослих з підлітками:

1. Доброзичливі відносини

- повага
- сприйняття підлітка таким, яким він є

- відмежовувати поведінку від особистості
- дотримання конфіденційності
- модель здорової поведінки

2. Спеціаліст

- спеціаліст вбачає в підлітку ті потенційні якості, які він може розвивати у собі.

- спеціаліст має мати властивість надійності: підліток відчуває, що може покладатися на нього.

- необхідно проводити розумні межі, проявляти послідовність

3. Володіти навичками спілкування

- співчуття
- вміння активно слухати
- забезпечте можливість висловити будь-які питання чи теми.
- передавайте інформацію, що відповідає їхньому віку та розумінню.

- проявляйте інтерес та цікавість до їхніх думок і поглядів.
- забезпечте можливість встановити відверті взаємини з одним постійним дорослим у центрі.

4. Акцентувати увагу на плюсах, а не на мінусах:

- очікувати найкращих зусиль та результатів від кожного незалежно від його соціально-економічного становища

- підтримка, заохочення та визнання зусиль, особливо коли підліток намагається змінити свою поведінку

5. Залучення молоді до участі у прийнятті рішень, що стосуються її, та врахування їх пропозицій у міру можливостей.

6. Робіть так, щоб було цікаво!

- замість сухої лекції проводьте заняття в ігровій формі.

Поради для дорослих у взаємодії з девіантними підлітками:

1. Підтримуйте дружні стосунки з підлітками.

2. Проявляйте інтерес до їхніх думок і дайте їм відчуття прийняття.
3. Намагайтеся уникати конфліктів та уникайте їх виникнення.
4. Дозволяйте їм помилятися та вчитися на власних помилках.
5. Будьте відверті та не ховайте від них інформацію.
6. Будьте для них другом і порадиником, готовими завжди їх вислухати.
7. Надайте їм другий шанс завжди.
8. Розглядайте їхні пропозиції та радьтеся з ними.
9. Відводьте час для спілкування, вислуховуйте їх та діліться з ними емоціями.
10. Не намагайтеся переконувати чи насаджувати свої погляди.
11. Надайте підлітку можливість відчуття відповідальності.
12. Допоможіть їм підтримати віру у себе.

Нижче наводимо пропозиції щодо покращення участі учасників навчально-виховного процесу у протидії девіантній поведінці:

- Поліпшення і розширення форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.
- Захист прав дітей та запобігання фізичного та психічного насильства у сім'ї та в інших сферах суспільства.
- Виявлення функціонально неспроможних сімей та захист прав дітей, які виховуються в таких умовах.
- Створення банку даних дітей "групи ризику", ведення соціальних паспортів та індивідуальних карток для соціально-психологічного супроводу.
- Щорічне оновлення банків даних учнів, які потребують підвищеної педагогічної уваги, а також тих, хто схильний до правопорушень чи бродяжництва.
- Підвищення ефективності роботи класних керівників, психологів, соціальних педагогів та інших учасників виховного процесу з питань соціального захисту дітей.
- Розробка поетапних планів дій та надання консультаційної

допомоги батькам під час відвідування дітей на дому для вирішення виховних проблем та протидії девіантній поведінці.

- Систематичне проведення профілактичних рейдів в кризові сім'ї з метою виявлення неповнолітніх, які не відвідують школу або прогулюють уроки.
- Використання психологічних інструментів, що пройшли експертну оцінку.
- Залучення дітей, які потребують підвищеної педагогічної уваги, до навчально-виховного процесу та соціальних заходів.
- Проведення корекційно-розвивальних та профілактичних заходів з дітьми, які схильні до девіантної поведінки або скоїли правопорушення.
- Формування соціальних компетентностей, розвиток емпатії та комунікативних навичок.
- Навчання стратегіям реагування у конфліктних ситуаціях та методам релаксації.
- Створення комфортних умов для дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.
- Пропаганда здорового способу життя та правової обізнаності.
- Просвітницько-профілактична робота з учасниками навчально-виховного процесу щодо правових аспектів та кримінальної відповідальності.
- Підтримка учнівських гуртків та секцій, що відповідають їх інтересам та здібностям.
- Моніторинг якості проведених правових заходів за допомогою опитувань учнів та інших експертних висновків.

Висновки до розділу 3

З вищевказаного можна зробити висновок, що ефективна протидія девіантній поведінці та її формуванню серед дітей та молоді потребує комплексного підходу та спільних зусиль усіх учасників навчально-виховного

процесу. Для цього важливо поліпшувати систему соціальної підтримки, захищати права дітей, виявляти та допомагати функціонально неспроможним сім'ям.

Також важливо відводити час для регулярного спілкування з дітьми, надавати їм можливість висловлювати свої думки та допомагати вирішувати важливі питання. Необхідно також активно залучати учасників навчально-виховного процесу до проведення профілактичних та просвітницьких заходів, спрямованих на формування правової культури та здорового способу життя.

Соціально-комунікативна активність учнів у процесі їхнього розвитку є дуже важливою. Для досягнення цієї мети необхідно створювати сприятливі умови для розвитку різних аспектів особистості, таких як соціальні навички, самопізнання та самовдосконалення. Тренінгові заняття, такі як "Я – єдиний і неповторний" та "Як уникнути стресу", можуть допомогти учням у цьому процесі, стимулюючи їхні інтереси та розвиваючи їхні навички комунікації та самореалізації. Крім того, ефективність цих заходів може бути підтверджена зниженням рівня агресивності та конфліктів серед учнів та покращенням їхньої соціальної адаптації.

Важливо створювати умови для самореалізації та самовизначення шляхом вільного вибору ролей та діяльності, що відповідають їхнім потребам та інтересам. Формування цієї активності включає стимулювання інтересу до навчання та трудової діяльності, розвиток творчих здібностей, створення умов для самореалізації та свідомий вибір соціальних цінностей. Цей процес потребує співпраці між різними сферами виховання та навчання, а також активної участі учасників освітнього процесу.

Важливо пам'ятати, що кожен підліток з девіантною поведінкою - це унікальна особистість зі своїми власними проблемами та потребами. Тому корекційна робота з такими підлітками повинна бути побудована на основі індивідуального підходу, який враховує їхні вікові та особистісні особливості, причини девіантної поведінки та очікувані результати. Сім'я відіграє важливу роль у житті підлітка, і її участь у корекційній роботі є дуже важливою.

Необхідно налагодити співпрацю з батьками або опікунами підлітка, щоб вони розуміли суть проблеми та активно брали участь у її вирішенні. Це може включати спільні консультації з психологом, сімейні тренінги, зміни сімейного середовища тощо.

ВИСНОВКИ

Головною метою кваліфікаційної роботи було дослідити причини виникнення порушень поведінки у підлітковому віці. В ході кваліфікаційної роботи було досліджено сутність поняття порушення поведінки та її види, визначено особливості психічного розвитку підлітків, а також розглянуто психологічні чинники виникнення порушень поведінки у підлітків.

Поведінкові розлади - це відхилення від встановлених соціальних і моральних норм у суспільстві, що проявляються у повторюваних і стійких діях, які характеризуються переважно агресивними, деструктивними та антисоціальними нахилами, що порушують соціальну адаптацію. Така поведінка часто проявляється у неповазі до прав інших людей або порушенні соціальних норм і правил, що відповідають віку дитини.

Підлітковий вік – найважчий і дуже вразливий для виникнення різних порушень і в той же час найсприятливіший для навчання і прийняття норм поведінки встановлених в суспільстві. Девіантність в підлітковому віці підпорядковується загальним закономірностям, тобто будь-які специфічні причин і передумови девіантної поведінки підлітків відсутні, але соціально-економічна нерівність, нерівність можливостей, загальнодоступних людям, які належать до різних соціальних груп, інакше проявляється по відношенню до підлітків. Основною причиною більшості аномальностей у поведінці неповнолітніх, таких як бездоглядність, порушення законів, зловживання психоактивними речовинами, є соціальна дезадаптація.

Проаналізувавши наукову літературу, було зроблено висновок, що одним із рушійних факторів девіантної поведінки в підлітковому віці є конфліктне соціальне середовище (в сім'ї, школі тощо). Постійні міжособистісні конфлікти сприяють виникненню у підлітків почуття відчуження та ізоляції, що може призвести до дистресу, психологічних травм, зниження самооцінки, спонукаючи підлітків шукати полегшення через вживання психоактивних речовин або інших форм залежності.

У аналітичному розділі кваліфікаційної роботи було проведено емпіричне дослідження з метою визначити причини виникнення порушень поведінці підлітків. Дослідження проводилось на базі ЗОШ №4 в м. Чорноморськ. У дослідженні взяло участь 50 дітей підліткового віку (13-15 років) (25 хлопців і 25 дівчат). За основу дослідження було взято: методику діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація О. К. Осницького), тест на тривожність Спілбергера та тест «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» (К.Янг).

Для вивчення агресивності підлітків було проведено дослідження за допомогою опитувальника Басса-Дарки. У дослідженні взяли участь всі підлітки, які входили до досліджуваної групи. Загалом, за результатами опитування Басса-Дарки на виявлення рівня агресії, ми дійшли невтішного висновку, що у групі підлітків, які проходили цей тест, більше 50% від загальної кількості учнів мають схильність до прояву агресивної поведінки у спілкуванні. Також було виявлено, що агресія дівчат відрізняється від чоловічої не лише кількісними показниками, а й характером прояву, що вказує на складність статево-рольових відмінностей у розвитку сучасних підлітків.

Результати опитування на визначення Інтернет-залежності за методикою К. Янга показали, що більше половини досліджуваних мають проблеми з Інтернет-залежністю. А саме:

- 27% підлітків є звичайними користувачами Інтернету;
- 32% підлітків мають надмірне захоплення Інтернетом;
- 40% підлітків мають Інтернет-залежність.

Результати опитування за методикою Спілбергера на визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності засвідчили, що більшість підлітків мають середній рівень тривожності. Кожен десятий підліток має високий рівень тривожності. На нашу думку, це може бути пов'язано з навчанням, стосунками з однолітками або іншими факторами.

Заключною частиною нашого дослідження було опитування за допомогою модифікованого патохарактерологічного діагностичного

опитувальника А. Лічко. За результатами було зроблено висновки, що у більшості учнів виявлено акцентуацію характеру та виявлено не один тип (або один змішаний тип), а декілька типів акцентуації характеру.

З результатів нашого дослідження можна зробити висновок, що на поведінкові відхилення в підлітковому віці можуть впливати акцентуації характеру, рівень агресії, інтернет-залежність та ступінь тривожності, як особистої, так і ситуативної.

В останньому розділі роботи було надано практичні рекомендації щодо корекційної роботи з девіантами, в результаті проведення якої має знизитися схильність до агресивної поведінки та насильства серед підлітків у експериментальній групі. Вони почнуть проявляти більш дружні стосунки та менше конфліктувати. Також має бути помічено зниження рівня агресивності у порівнянні з початковими діагностичними даними. Але корекційна робота з підлітками з девіантною поведінкою - це довгостроковий процес, який потребує часу, зусиль та терпіння. Не варто очікувати швидких результатів, адже зміна поведінки - це складний процес, який вимагає значних зусиль як з боку самого підлітка, так і з боку фахівців, які з ним працюють. Важливо, щоб підліток відчував підтримку та розуміння з боку оточуючих, і щоб він був мотивований до змін. Позитивне підкріплення може допомогти підлітку підвищити свою самооцінку та мотивацію до змін.

Для досягнення головної мети дипломної роботи було виконано всі поставлені на початку завдання. Результатом виконання дипломної роботи можна вважати проведене емпіричне дослідження на визначення основних причин виникнення порушень поведінки у підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аландаренко Ю. Агресивність у поведінці учнів підліткового віку. Семінар-тренінг / Психолог. 2009. № 35. С. 26-30.
2. Бистрова Ю. Психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків з інтелектуальною недостатністю / Дефектологія. 2006. № 4. с. 46-50
3. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій / О.І. Бондарчук. Київ. 2006. 88 с.
4. Вакуліч Т. Феномен інтернет-залежності підлітків у мережі "Інтернет"/ Освіта і управління. 2016. № 2. С. 155-160.
5. Гончаров В. Жорстока поведінка в підлітковому віці / Соціальний педагог. 2009. Листопад (№ 11). С. 59-6.1
6. Гурлева Т.С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковихованності / Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 7. С. 6-10.
7. Дмитрішена Н. Психологічні завдання підлітка і його потреби / Психолог. 2010. Лютий (№ 8). С. 17-19.
8. Докторович М. Соціально-психологічна робота з проблемними підлітками / Г. Л. Рурик, І. А. Хозраткулова. Київ: Редакція загально-педагогічних газет. 2013. 128 с.
9. Драганчук Т. В. Мотивація підлітків до навчання: рекомендації батькам / Педагогічна майстерня. 2014. № 8. С. 36-41.
10. Дроздов О. Ю. / Скок М. А. Фактори виникнення та розвитку агресивної поведінки. Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 2. С. 58-71.
11. Єфремова Г. Л. Девіантна поведінка підлітків / Шкільному психологу. Усе для роботи. 2013. № 4. С. 1-8.
12. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти / Вісник Харківського націон. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43, ч. II. С. 110-128.

13. Жук С.М. Вплив емоційних факторів на соціально-психічну адаптацію підлітків / Практична психологія та соціальна робота. 2007. №3. С. 56-58.
14. Журавльова Н. Психологічна допомога підліткам у вирішенні міжособистісних проблем / Психолог. 2008. Березень (№ 12). С. 3-9.
15. Загороднюк Т.М. Стан вихованості почуття корисності для іншого в сучасних підлітків / Педагогіка і психологія. 2007. № 80. С. 93-99.
16. Захаров Ю. А. Підлітки «групи ризику» / Виховання школярів. 2019. № 4. С. 29-36.
17. Знаковська Н.М. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. Соціологія. №6. Червень 2014. С. 90-95.
18. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. Рідна школа. №3 (березень) 2012. С. 36-40.
19. Карпінська Т. Основні методи та прийоми попередження і контролю агресивної поведінки / Психологія і суспільство. 2010. № 4. С. 104-110.
20. Коваль М. Вплив стресу на розвиток психосоматичних захворювань у підлітків / Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 11. С. 14-17.
21. Коритнікова Н. М. Фрагментарність сприйняття підлітком навколишнього світу / Географія. 2014. № 21/22. С. 3-6.
22. Коць М. Мудрак І. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків / Соціальна психологія. 2007. № 1. С. 162-169.
23. Кравченко Т. Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків / Соціальна психологія. 2007. Спеціальний випуск. С.181-188
24. Кучерук М. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: тренінг / Шкільному психологу. Усе для роботи. 2013. № 11. С. 29- 31.
25. Лановенко Ю. Чаплигін А. Типологія адаптаційного подолання кризи підліткового віку / Соціальна психологія. 2004. №6. С. 137- 145.
26. Леонгард К. Акцентуйовані особистості / Київ. Вища школа.1989.
27. Лесик Г. Г. Вплив батьківських цінностей на статус підлітка в групі

- однолітків / Практична психологія та соціальна робота. 2012. № 10. С. 62-65.
28. Лєскова А. А. Психологічні особливості молодшого підліткового віку / Шкільному психологу. Усе для роботи. 2015. № 1. С. 8-13.
29. Макаренко О. М. Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах / Наукові записки. 2015. С. 61–63.
30. Маковецька О. Психолого-педагогічні чинники тривожності підлітків / Педагогічна думка. 2012. № 4. С. 74-79.
31. Манілов І. Дем'яненко Т. Взаємозв'язок сугестивності та акцентуованості підлітків-девіантів / Соціальна психологія. 2009. №3. С. 138-146
32. Мельничук О.Б. Основи психоконсультації та психокорекції: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2017. 389 с.
33. Маценко В.О. Девіантна поведінка особистості / Психолог. №25. 2010. С. 32-38.
34. Миколаєва А. Е. Особливості адиктивної поведінки підлітків / Молодий вчений. Київ. 2017.
35. Немец Г. М. Програма корекції вад особистісного розвитку підлітків / Психологічна Газета. 2010. № 9. С. 16-23.
36. Нікітін В.О. Профілактика девіантної поведінки серед молоді / Вісник педагогіки і психології. Київ, 2013.
37. Орел Г. О. Система роботи з профілактики девіантної поведінки серед підлітків / Психологічна Газета. 2009. Липень (№ 13). С. 22- 31. № 14. С. 18-32.
38. Павелків В. Р. Психогенеза агресивної та деструктивної поведінки у підліткових субкультурах. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2019.
39. Повод В.В. Зв'язок Інтернет-залежності та рівня тривожності у осіб юнацького віку. [Електронний ресурс].Режим доступу до ресурсу : https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/55516/1/Повод%20В.В._2022.pdf

40. Пономаренко І.Л. Психологічна характеристика підлітків з девіантною поведінкою. / Практична психологія та соціальна робота. №4. 2009. С. 35-37.

41. Ружинська О.В. Подолання шкільної тривожності учнів молодшого підліткового віку : (Корекційно-розвивальна програма для учнів 5-х класів) / Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 9. С. 27-33.

42. Рябчич Я. Є. Соціально–психологічні чинники формування девіантної поведінки підлітків / «Наука і освіта». 2014. №12. С. 175-178.

43. Семенюк В. Взаємозв'язок механізмів психологічного захисту, копінг-стратегій та особливостей міжособистісної взаємодії з рівнем агресії у підлітків. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6602/educ_2023_125.pdf?sequence=1&isAllowed=y

44. Седова В. І. «Самооцінка як чинник агресивної поведінки підлітків». [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/55634/1/%D0%A1%D1%94%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.%D0%86..pdf>

45. Скребець В.О., Шлімакова І.І. Екологічна психологія: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 456 с.

46. Соловійова О. П. Причини виникнення адиктивної поведінки у підлітковому віці та основні напрямки психокорекційної роботи із залежними підлітками / Практична психологія та соціальна робота. 2013. № 4. С. 28-32.

47. Степаненко В.І. Наукові підходи до трактування сутності і змісту девіантної поведінки на базі гіперздібностей / Харків, 2018.

48. Терещук Н. В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма адиктивної поведінки / Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 1. С. 31-41.

49. Тимків Л., Хмелівська Х. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЇ ПІДЛІТКІВ ІЗ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: www.psy-

visnyk.lnu.lviv.ua

50. Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки / Психолог. 2010. Грудень (№ 45). С. 7-8.

51. Тригук О. Відхилення у поведінці неповнолітніх. Суть і види девіацій / Психолог. 2012. Квітень (№ 8). С. 31-33.

52. Туріщева Л.В. Підліткова агресія / Історія та правознавство. 2007. № 33. С. 14-84.

53. Уркаєв В. С. Психокорекція ігрової адиктивної поведінки в осіб раннього юнацького віку. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.04 «медична психологія». Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2021.

54. Федорченко Т. Методи корекційної роботи з агресивними дітьми і підлітками / Рідна школа. 2007. № 2. С. 12-1.

55. Філіпенко Л. Б. Сучасні підходи до вивчення психології підлітка / Шкільному психологу. Усе для роботи. 2009. Грудень (№ 12). С. 11-15.

56. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція. Міський семінар для психологів / Психолог. 2009. Вересень (№ 35). С. 17-23.

57. Чайковська О.М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2015. Випуск 28. С. 627-637.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник до методики вивчення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса та А. Дарки

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить вам, поставте поруч знак «+», якщо не підходить, то «-».

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидуватися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.
23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на брутальні жарти.
27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце.
34. Я ніколи не буваю похмурих від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.
37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.
39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.

43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.
50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першуліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводитьсь зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.
60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.
71. Я часто тільки вдаюся до погроз, але не збираюся їх реалізувати.
72. Останнім часом я став занудою.
73. Під час суперечки я часто підвишую голос.
74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.
75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

Додаток Б

№ питання	7-А клас																								
	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
1	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
2	4	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4
3	3	3	3	4	3	4	3	2	3	3	4	3	3	3	4	3	3	4	3	3	2	3	2	3	3
4	3	2	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
5	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3
6	4	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3
7	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
8	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
9	1	3	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
10	3	1	3	4	2	4	4	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
11	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1
12	4	2	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3
13	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
14	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	4
15	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2
16	3	3	3	4	4	3	4	1	3	2	3	2	3	3	4	3	4	3	1	3	4	4	4	2	4
17	1	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
18	4	3	1	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4
19	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3	4
20	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
21	4	3	1	3	4	2	3	1	3	3	3	2	3	2	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4
22	4	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
23	3	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3
24	4	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1
25	4	2	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
26	2	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
27	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3
28	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
29	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4
30	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
31	3	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
32	3	4	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
33	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
34	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	4
35	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1	1

Додаток Б (продовження)

36	1	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3
37	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
38	4	4	4	4	2	3	4	4	4	3	4	4	4	2	4	4	3	2	3	4	4	4	3	1	4
39	1	2	1	1	1	3	2	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1	2	1
40	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
41	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2
42	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
43	4	4	4	4	4	2	4	2	4	4	4	4	4	2	4	4	4	4	2	4	4	4	2	4	4
44	3	2	1	3	4	3	4	4	3	4	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	1	2
45	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
46	3	3	1	2	1	3	4	4	1	4	1	1	4	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1
47	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
48	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
49	2	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1
50	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
51	3	4	3	4	2	4	1	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
52	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3
53	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
54	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4
55	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3
56	4	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3
57	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
58	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
59	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
60	4	3	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
61	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
62	3	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4
63	4	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3
64	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
65	1	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1
66	1	2	2	1	1	3	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	2	2
67	4	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
68	3	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
69	2	4	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
70	2	1	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1
71	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
72	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
73	4	4	4	4	4	1	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
74	1	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3
75	2	2	1	1	1	3	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	1	1

Додаток Б (продовження)

№ питан ня	7-Б клас																									
	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	
1	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
2	1	3	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
3	3	1	3	4	2	4	4	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
4	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1	
5	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3	
6	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
7	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
8	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	
9	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
10	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4	
11	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	
12	4	2	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	
13	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
14	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	4	
15	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2	
16	3	3	3	4	4	3	4	1	3	2	3	2	3	3	4	3	4	3	1	3	4	4	4	2	4	
17	1	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
18	4	3	1	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4	
19	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3	4	
20	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
21	4	3	1	3	4	2	3	1	3	3	3	2	3	2	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4	
22	4	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
23	3	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3	
24	4	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	
25	4	2	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
26	2	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
27	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	
28	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
29	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4	
30	3	3	1	2	1	3	4	4	1	4	1	1	4	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1	
31	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
32	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
33	2	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1	
34	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	4	
35	3	4	1	2	1	2	1	4	4	3	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	2	2	

Додаток Б (кінець)

36	1	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3
37	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
38	4	4	4	4	2	3	4	4	4	3	4	4	4	2	4	4	3	2	3	4	4	4	3	1	4
39	1	2	1	1	1	3	2	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1	2	1
40	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
41	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2
42	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
43	4	4	4	4	4	2	4	2	4	4	4	4	4	2	4	4	4	4	2	4	4	4	2	4	4
44	3	2	1	3	4	3	4	4	2	4	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	1	2
45	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
46	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
47	4	4	3	3	1	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
48	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	4	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
49	4	3	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
50	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
51	3	4	3	4	2	4	1	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
52	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3
53	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	2	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
54	3	3	2	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4
55	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3
56	4	2	4	3	3	1	3	3	3	2	2	4	3	4	4	2	3	4	2	2	2	3	4	2	3
57	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
58	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
59	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
60	4	3	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
61	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	1	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
62	3	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4
63	4	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	2	3	4	4	3
64	3	4	4	4	4	2	3	4	2	4	4	4	2	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
65	1	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1
66	1	2	2	1	1	3	2	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	2	2
67	4	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
68	3	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
69	2	4	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
70	2	1	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1
71	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
72	3	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4
73	4	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	2	3	4	4	3
74	3	4	4	4	4	2	3	4	2	4	4	4	2	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
75	1	2	1	2	1	4	2	2	2	1	1	1	2	1	4	1	2	2	1	1	2	1	1	1	1

Додаток В

№ питання	7-А клас																									
	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	
1	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
2	4	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4	
3	3	3	3	4	3	4	3	2	3	3	4	3	3	3	4	3	3	4	3	3	2	3	2	3	3	
4	3	2	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
5	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3	
6	4	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3	
7	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
8	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
9	1	3	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
10	3	1	3	4	2	4	4	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
11	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1	
12	4	2	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	
13	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
14	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	4	
15	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2	
16	3	3	3	4	4	3	4	1	3	2	3	2	3	3	4	3	4	3	1	3	4	4	4	2	4	
17	1	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
18	4	3	1	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4	
19	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3	4	
20	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
21	4	3	1	3	4	2	3	1	3	3	3	2	3	2	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4	
22	4	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
23	3	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3	
24	4	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	
25	4	2	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
26	2	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
27	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	
28	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
29	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4	
30	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	
31	3	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
32	3	4	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2	
33	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
34	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	4	
35	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1	1	

Додаток В (продовження)

36	1	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3
37	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
38	4	4	4	4	2	3	4	4	4	3	4	4	4	2	4	4	3	2	3	4	4	4	3	1	4
39	1	2	1	1	1	3	2	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1	2	1
40	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
41	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2
42	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
43	4	4	4	4	4	2	4	2	4	4	4	4	4	2	4	4	4	4	2	4	4	4	2	4	4
44	3	2	1	3	4	3	4	4	3	4	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	1	2
45	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
46	3	3	1	2	1	3	4	4	1	4	1	1	4	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1
47	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
48	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
49	2	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1
50	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
51	3	4	3	4	2	4	1	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
52	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3
53	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
54	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4
55	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3
56	4	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3
57	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
58	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
59	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
60	4	3	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
61	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
62	3	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4
63	4	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3
64	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
65	1	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1
66	1	2	2	1	1	3	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	2	2
67	4	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
68	3	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
69	2	4	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
70	2	1	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1
71	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
72	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
73	4	4	4	4	4	1	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
74	1	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3
75	2	2	1	1	1	3	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	1	1

Додаток В (продовження)

№ питан ня	7-Б клас																									
	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	
1	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
2	1	3	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
3	3	1	3	4	2	4	4	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
4	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1	
5	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3	
6	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
7	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
8	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	
9	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
10	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4	
11	3	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	
12	4	2	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	
13	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
14	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	4	
15	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2	
16	3	3	3	4	4	3	4	1	3	2	3	2	3	3	4	3	4	3	1	3	4	4	4	2	4	
17	1	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
18	4	3	1	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4	
19	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3	4	
20	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3	
21	4	3	1	3	4	2	3	1	3	3	3	2	3	2	4	3	3	3	1	4	3	3	4	2	4	
22	4	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
23	3	2	4	3	3	1	3	3	3	2	3	4	3	4	4	2	3	4	2	3	2	3	4	2	3	
24	4	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	
25	4	2	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
26	2	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
27	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3	
28	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4	
29	3	3	3	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4	
30	3	3	1	2	1	3	4	4	1	4	1	1	4	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3	1	
31	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3	
32	3	4	3	4	2	4	2	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3	
33	2	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1	
34	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4	4	
35	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1	1	

Додаток В (закінчення)

36	1	1	3	1	2	1	3	3	3	1	4	1	1	2	1	2	1	2	3	3	1	2	1	3	3
37	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
38	4	4	4	4	2	3	4	4	4	3	4	4	4	2	4	4	3	2	3	4	4	4	3	1	4
39	1	2	1	1	1	3	2	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	1	2	1
40	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
41	4	2	1	3	4	3	3	4	3	3	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	3	3	4	1	2
42	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
43	4	4	4	4	4	2	4	2	4	4	4	4	4	2	4	4	4	4	2	4	4	4	2	4	4
44	3	2	1	3	4	3	4	4	2	4	3	2	4	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4	1	2
45	4	2	3	4	4	1	4	3	4	4	3	4	3	3	4	4	4	4	1	3	3	2	4	3	3
46	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
47	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
48	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
49	4	3	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
50	4	4	3	3	3	4	3	3	1	3	2	3	3	3	4	4	3	2	3	1	3	4	3	4	3
51	3	4	3	4	2	4	1	2	3	2	4	2	3	2	4	2	4	2	2	3	3	3	4	4	3
52	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4	3
53	3	1	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
54	3	3	2	3	3	3	3	1	3	3	3	2	3	3	4	3	3	3	1	3	3	3	4	3	4
55	4	2	4	4	3	1	3	3	3	3	1	4	3	4	2	1	3	4	2	3	4	3	4	2	3
56	4	2	4	3	3	1	3	3	3	2	2	4	3	4	4	2	3	4	2	2	2	3	4	2	3
57	4	3	4	4	1	3	4	2	4	4	4	3	4	2	4	4	4	3	2	4	4	4	3	4	4
58	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
59	4	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
60	4	3	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
61	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
62	3	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4
63	4	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	2	3	4	4	3
64	3	4	4	4	4	2	3	4	2	4	4	4	2	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
65	1	1	4	1	2	1	2	4	4	4	4	4	1	2	2	2	1	4	1	2	1	2	1	1	1
66	1	2	2	1	1	3	2	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	2	1	1	2	2
67	4	4	4	4	4	2	3	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
68	3	4	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
69	2	4	2	2	4	4	4	3	2	2	2	3	4	2	3	4	2	3	2	3	2	4	4	3	2
70	2	1	2	2	1	1	2	4	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1
71	4	2	3	3	4	3	4	2	3	3	3	2	4	3	3	4	3	2	1	3	3	4	4	3	3
72	3	3	3	2	3	3	4	3	3	1	3	3	3	2	3	3	2	3	2	3	1	3	3	3	4
73	4	4	4	3	3	4	3	4	2	3	2	3	2	4	2	3	4	3	2	1	2	3	4	4	3
74	3	4	4	4	4	2	3	4	2	4	4	4	2	4	2	4	4	4	3	3	4	4	4	3	4
75	1	2	1	2	1	4	2	2	2	1	1	1	2	1	4	1	2	2	1	1	2	1	1	1	1

Додаток Г (продовження)

7А	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
1	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
9	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+
17	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
25	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
33	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
48	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
55	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
62	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
68	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
2	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
10	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
18	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
26	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
34	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
49	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
56	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
63	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
3	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
11	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
19	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
27	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
35	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
43	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
50	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
57	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
64	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
69	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
72	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
4	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
12	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
20	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
28	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
36	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-
5	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
13	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
21	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
29	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
37	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
44	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-
51	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
58	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
6	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
14	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
22	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
30	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-

38	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
45	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+
52	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
59	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
65	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
70	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
7	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
15	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
23	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
31	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
39	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
46	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
53	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
60	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
66	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
71	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-
73	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+
75	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
16	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
24	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
32	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
40	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
47	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
54	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
61	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
67	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-

Додаток Д (продовження)

7А	А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Й	К	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц
1	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
9	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+
17	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+
25	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
33	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
48	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
55	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
62	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
68	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Всього	0	7	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	8	0	0	5	0	0	0	0
2	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
10	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
18	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
26	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
34	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
42	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
49	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
56	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
63	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
Всього	0	4	0	1	1	9	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	7	1	1	1	1	1	1	0
3	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
11	+	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
19	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
27	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
35	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
43	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
50	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
57	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
64	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
69	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
72	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Всього	0	6	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	8	0	0	5	0	0	1	0
4	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
12	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
20	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
28	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
36	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-
Всього	0	3	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	1	4	1	1	2	1	1	1	1
5	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
13	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
21	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
29	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
37	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
44	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-
51	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
58	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-

<i>Всего</i>	0	4	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	7	0	0	6	0	0	1	0
6	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
14	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
22	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
30	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
38	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
45	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+
52	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
59	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
65	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
70	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
<i>Всего</i>	0	8	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	8	0	0	7	0	0	0	1
7	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
15	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
23	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
31	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
39	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
46	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
53	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
60	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
66	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
71	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-
73	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+
75	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Всего</i>	0	6	0	0	0	13	0	0	0	0	0	0	6	0	0	1	0	8	0	0	5	0	0	1	0
8	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
16	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
24	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
32	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
40	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
47	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
54	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-
61	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
67	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
<i>Всего</i>	0	6	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	7	0	0	5	0	0	0	0

Методика Кімберлі Янга

Бланк опитувальника

Варіанти відповідей Ніколи – 1 бал. Рідко – 2 бали. Регулярно – 3 бали. Часто – 4 бали. Постійно – 5 балів.

1. Помічаєте, що проводите в онлайні більше часу, ніж збиралися?
2. Нехтуйте домашніми справами, щоб довше побродити в мережі?
3. Вважаєте за краще перебування в мережі інтимного спілкування, ніж з партнером?
4. Заводите знайомства з користувачами Інтернету, перебуваючи онлайн?
5. Дратуєтесь через те, що оточуючі цікавляться кількістю часу, яке ви проводите в мережі?
6. Наголошуєте, що перестали робити успіхи у навчанні чи роботі, тому що занадто багато часу проводите в мережі?
7. Перевіряєте електронну пошту раніше, ніж зробите щось інше, потрібніше?
8. Зазначаєте, що знижується продуктивність праці через захоплення Інтернетом?
9. Займаєте оборонну позицію і ховаєте, коли вас запитують, чим ви займаєтесь в мережі?
10. Чи блокуєте Ви турбуючі думки про ваше реальне життя думками про Інтернет?
11. Виявляєте себе передчувальним черговий вихід у мережу Інтернет?
12. Чи відчуваєте, що життя без Інтернету нудне, порожнє і безрадісне?
13. Лаєтесь, кричите або іншим чином висловлюєте свою досаду, коли хтось намагається відвернути вас від перебування в мережі?
14. Нехтуйте сном, засиджуючись в Інтернеті допізна?
15. Передчуваєте, чим займетесь в Інтернеті, перебуваючи офлайн?
16. Чи говорите собі: "Ще хвилинку", сидючи в мережі?
17. Зазнаєте поразки у спробах скоротити час, проведений онлайн?
18. Намагаєтесь приховати кількість часу, яке ви проводите в мережі?
19. Замість того, щоб вибратися кудись із друзями, вибираєте Інтернет?
20. Ви відчуваєте депресію, пригніченість або нервозність, будучи поза мережею і відзначаєте, що цей стан проходить, як тільки ви опиняєтесь онлайн?
21. Чи відчуваєте Ви ейфорію, пожвавлення, збудження, перебуваючи за комп'ютером?
22. Чи потрібно Вам все більше часу за комп'ютером, щоб отримати ті ж відчуття?
23. Чи відчуваєте ви порожнечу, депресію, роздратування, перебуваючи не за комп'ютером?
24. Чи траплялося Вам нехтувати важливими справами, коли Ви були зайняті за комп'ютером, але не роботою?
25. Чи проводите Ви в мережі більше 3-х годин на день?
26. Якщо Ви в основному використовуєте комп'ютер для роботи, спілкуєтесь в робочий час у чатах або заходите на сайти, не пов'язані з роботою, понад 2 рази на день?
27. Чи відвідуєте сайти з порнографічним змістом?
28. Чи вважаєте Ви, що з людиною легше спілкуватися онлайн, ніж особисто?
29. Чи говорили Вам друзі або члени сім'ї, що Ви занадто багато часу проводите онлайн?
30. Чи заважає Вашій діловій активності кількість часу, що проводиться в мережі?
31. Чи бувало таке, що Ваші спроби обмежити час, що проводився в мережі, були безуспішними?
32. Чи буває так, що ваші пальці втомлюються від роботи на клавіатурі або від клацання кнопкою миші?

33. Чи траплялося Вам брехати на запитання про кількість брешемо ні, що проводиться в мережі?
34. Чи був у Вас хоч раз «синдром карпального каналу» (оніміння та біль у кисті руки)?
35. Чи бувають у Вас болі в спині частіше одного разу на тиждень?
36. Чи буває у Вас відчуття сухості у власних очах?
37. Чи збільшується час, який Ви проводите в мережі?
38. Чи траплялося Вам знехтувати їжею або їсти прямо за комп'ютером, щоб залишитися в мережі?
39. Чи траплялося Вам знехтувати особистою гігієною, наприклад, голінням, зачісуванням тощо, щоб це зробити час за комп'ютером?
40. Чи виникли у Вас порушення сну та/або змінився режим сну з того часу, як Ви стали використовувати комп'ютер щодня?

Тест Спілбергера

Частина 1. Ситуативна тривожність

Інструкція: Прочитайте твердження, та обведіть цифру, яка відповідає вашим відчуттям, де 1 - Ні, це зовсім не так; 2 - Мабуть так; 3 - Вірно; 4 - Цілком вірно.

1. Я спокійний 1 2 3 4
2. Мені ніщо не загрожує 1 2 3 4
3. Я в напрузі 1 2 3 4
4. Я відчуваю жаль 1 2 3 4
5. Я почуваюся вільно 1 2 3 4
6. Я засмучений 1 2 3 4
7. Мене хвилюють можливі невдачі 1 2 3 4
8. Я відчуваю себе відпочившим 1 2 3 4
9. Я стривожений 1 2 3 4
10. Я відчуваю внутрішнє задоволення 1 2 3 4
11. Я впевнений у собі 1 2 3 4
12. Я нервуюся 1 2 3 4
13. Я не знаходжу собі місця 1 2 3 4
14. Я підняв 1 2 3 4
15. Я не відчуваю скутості, напруги 1 2 3 4
16. Я задоволений 1 2 3 4
17. Я стурбований 1 2 3 4 49
18. Я дуже збуджений і мені не по собі 1 2 3 4
19. Мені радісно 1 2 3 4
20. Мені приємно 1 2 3 4

Частина 2. Особиста тривожність

Інструкція: Прочитайте твердження, та обведіть цифру, яка відповідає вашим відчуттям, де 1 - Ні, це зовсім не так; 2 - Мабуть так; 3 - Вірно; 4 - Цілком вірно.

1. Я відчуваю задоволення 1 2 3 4
2. Я швидко втомлююся 1 2 3 4
3. Я легко можу заплакати 1 2 3 4
4. Я хотів би бути таким же щасливим, як і 1 2 3 4
5. Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення 1 2 3 4
6. Я відчуваю себе бадьорим 1 2 3 4
7. Я спокійний, холоднокровний і зібраний 1 2 3 4
8. Очікування труднощів дуже турбує мене 1 2 3 4
9. Я дуже переживаю через дрібниці 1 2 3 4
10. Я буваю щасливим 1 2 3 4
11. Я приймаю все надто близько до серця 1 2 3 4
12. Мені не вистачає впевненості в собі 1 2 3 4
13. Я відчуваю себе у безпеці 1 2 3 4
14. Я намагаюся уникати критичних ситуацій та труднощів 1 2 3 4
15. У мене буває нудьга 1 2 3 4
16. Я буваю задоволений 1 2 3 4
17. Всяка дрібниця відволікає і хвилює мене 1 2 3 4
18. Я так переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути 1 2 3 4
19. Я врівноважена людина 1 2 3 4
20. Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи та турботи 1 2 3 4

МОДИФІКОВАНИЙ ОПИТУВАЛЬНИК ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТИПІВ
АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ПІДЛІТКІВ (О. Лічко, С. Подмазін)

Інструкція. Кожен із вас хоче знати особливості свого характеру, принаймні, його найбільш яскраві риси. Знання характеру дозволяє керувати собою, краще взаємодіяти з людьми, орієнтуватися на певне коло професій. Адже характер — це основа особистості. Опитувальник допоможе вам визначити тип вашого характеру, його особливості.

Вам роздали аркуші запитань і відповідей. Прочитавши в аркуші запитань кожне твердження, вирішіть: типове, характерне воно для вас, чи навпаки. Якщо так, тоді підкресліть номер цього запитання в аркуші відповідей, а якщо ні, то просто пропустіть цей номер.

Що точнішими і щирішими будуть ваші відповіді, то повніше ви дізнаєтеся про свій характер.

Після того, як ви заповните аркуш відповідей, підрахуйте суму набраних вами балів у кожному рядку (один підкреслений номер — 1 бал). Поставте ці суми наприкінці кожного рядка в аркуші відповідей (Таблиця 1.2).

Аркуш запитань

1. У дитинстві я був веселим і невгамовним.
2. У молодших класах я любив школу, але потім вона стала для мене обтяжливою.
3. У дитинстві я був таким, як і зараз: мене легко було засмутити, але легко і заспокоїти, розвеселити.
4. Я часто почуваюся недобре.
5. У дитинстві я був вразливим і помисливим.
6. Я часто побоююся, що з моєю мамою може щось трапитися.
7. Мій настрій поліпшується, коли мене залишають самого.
8. У дитинстві я був примхливим і дратівливим.
9. У дитинстві я любив розмовляти і гратися з дорослими.
10. Вважаю, що найважливіше — попри все, якнайкраще провести будь-який день.
11. Я завжди дотримуюсь своїх обіцянок, навіть якщо це мені не вигідно.
12. Зазвичай у мене гарний настрій.
13. Тижні гарного фізичного стану змінюються в мене тижнями, коли і фізичний стан, і настрій погані.
14. Я легко переходжу від радості до смутку і навпаки.
15. Я часто млявий, нездужаю.
16. До спиртного я відчуваю відразу.
17. Уникаю вживати спиртне через поганий фізичний стан і головний біль.
18. Мої батьки не розуміють мене й іноді здаються чужими.
19. Я ставлюся обережно до незнайомих людей і мимоволі побоююся зла з їхнього боку.
20. Я не бачу в собі великих вад.
21. Від нотацій мені хочеться утекти подалі, але якщо не вдається, мовчки слухаю, думаю про інше.
22. Всі мої навички гарні й потрібні.
23. Мій настрій не змінюється з незначних причин.
24. Я часто прокидаюся з думкою про те, що сьогодні має бути зроблено.
25. Я дуже люблю своїх батьків, прихильний до них, але, буває, дуже ображаюся і навіть сварюся з ними.
26. Періодами я почуваюся бадьорим, періодами — розбитим.
27. Нерідко я соромлюся їсти при сторонніх.

28. Моє ставлення до майбутнього часто змінюється: то я буду наполеонівські плани, то все здається, мені безнадійним.
29. Я люблю займатися чимось цікавим на самоті.
30. Майже не буває, щоб незнайома людина одразу викликала в мене симпатію.
31. Люблю одяг модний і незвичний, що притягує погляди.
32. Найбільше люблю добре поїсти і відпочити.
33. Я дуже врівноважений, ніколи не дратуюсь і ні на кого не гніваюсь.
34. Я легко сходжуся з людьми у будь-якій обстановці.
35. Я погано витримую голод — швидко слабшаю.
36. Самотність я витримую легко, якщо вона не пов'язана з прикрощами.
37. У мене часто буває поганий, неспокійний сон.
38. Моя сором'язливість заважає мені потоваришувати з тими, з ким мені хотілося б.
39. Я часто тривожуся через різноманітні неприємності, що можуть статися у майбутньому, хоча приводу для цього немає.
40. Свої невдачі я переживаю сам і ні в кого не прошу допомоги.
41. Сильно переймаюся через зауваження й оцінки, що мене не задовольняють.
42. Зазвичай я вільно почуваюся з новими, незнайомими однолітками, у новому класі, таборі праці й відпочинку.
43. Як правило, я не готую уроків.
44. Я завжди говорю дорослим тільки правду.
45. Пригоди і ризик мене приваблюють.
46. До знайомих людей я швидко звикаю, незнайомі можуть мене дратувати.
47. Мій настрій прямо залежить від шкільних і домашніх справ.
48. Я часто стомлююся до кінця дня, до того ж так, що здається — не залишилося сил.
49. Я соромлюся незнайомих людей і боюся заговорити першим.
50. Я багато разів перевіряю, чи немає помилок у моїй роботі.
51. Мої приятелі помилково вважають, нібито я не хочу з ними дружити.
52. Іноді бувають дні, коли я без причини на всіх гніваюся.
53. Я можу сказати про себе, що маю гарну уяву.
54. Якщо вчитель не контролює мене на уроці, я майже завжди займаюся чимось стороннім.
55. Мої батьки ніколи не дратують мене своєю поведінкою.
56. Я можу легко організувати однолітків для роботи, ігор, розваг.
57. Я можу випереджати інших у міркуваннях, але не в діях.
58. Буває, що я сильно радію, а потім сильно засмучуюся.
59. Іноді я стаю примхливим і драгівливим, а незабаром шкодую про це.
60. Я надмірно вразливий і помисливий.
61. Я люблю бути першим там, де мене люблять, боротися ж за першість не люблю.
62. Я майже не буваю цілком відвертим як із приятелями, так і з рідними.
63. Розгнівавшись, я можу почати кричати, розмахувати руками, а іноді й битися.
64. Мені часто здається, що я, якщо захочу, зможу стати актором.
65. Мені здається, що тривожитися про майбутнє марно — все саме собою влаштується.
66. Я завжди справедливий у стосунках з учителями, батьками, друзями.
67. Я переконаний, що всі мої плани і бажання колись здійсняться.
68. Іноді бувають такі дні, що життя мені здається складнішим, аніж є насправді.
69. Досить часто мій настрій позначається на моїх вчинках.
70. Мені здається, що в мене багато вад і недоліків.
71. Мені буває важко, коли я згадую про свої маленькі помилки.
72. Часто всілякі міркування заважають мені довести почату справу до кінця.
73. Я можу вислухати критику і заперечення, але намагаюся все зробити по-своєму.

74. Іноді я можу так розлютитися на кривдника, що мені важко втриматися, щоб одразу не побити його.
75. Я практично ніколи не відчуваю сорому і не буваю сором'язливим.
76. Не відчуваю потягу до занять спортом або фізкультурою.
77. Я ніколи не говорю про інших погано.
78. Люблю всілякі пригоди, охоче йду на ризик.
79. Іноді мій настрій залежить від погоди.
80. Нове мені приємне, якщо обіцяє щось гарне.
81. Життя здається мені дуже важким.
82. Я часто відчуваю страх перед вчителями і керівництвом школи.
83. Закінчивши роботу, я довго хвилююся, що міг зробити щось неправильно.
84. Мені здається, що інші мене не розуміють.
85. Я часто засмучуюся через те, що, розсердившись, наговорив зайвого.
86. Я завжди зумію знайти вихід із будь-якої ситуації.
87. Люблю замість шкільних занять сходити в кіно або просто прогуляти уроки.
88. Я ніколи не брав удома нічого без дозволу.
89. При невдачі я можу посміятися із себе.
90. У мене бувають періоди підйому, захопленнь, ентузіазму, а потім може наступити спад, апатія до усього.
91. Якщо мені щось не вдається, я можу впасти у розпач і втратити надію.
92. Заперечення і критика мене дуже засмучують, якщо вони різкі і грубі за формою, навіть коли стосуються дрібниць.
93. Іноді я можу розплакатися, якщо читаю сумну книжку або дивлюся сумний фільм.
94. Я часто сумніваюся у слушності своїх вчинків і рішень.
95. Часто в мене виникає почуття, що я виявився непотрібним, зайвим.
96. Зіштовхнувшись із кривдою, я обурююся і одразу ж виступаю проти неї.
97. Мені подобається бути в центрі уваги, наприклад, розповідати різні смішні історії.
98. Вважаю, що найкраще провести час — це нічого не робити, просто відпочивати.
99. Я ніколи не спізнююся у школу чи ще кудись.
100. Мені неприємно залишатися довго на одному місці.
101. Іноді я так засмучуюся через сварку з учителем або однолітками, що не можу йти до школи.
102. Я не вмю командувати іншими людьми.
103. Іноді мені здається, що я тяжко і небезпечно хворий.
104. Не люблю всіляких небезпечних і ризикованих пригод.
105. У мене часто виникає бажання перевірити ще раз роботу, яку я щойно виконав.
106. Я боюся, що у майбутньому можу залишитися самотнім.
107. Я охоче вислуховую настанови, які стосуються мого здоров'я.
108. Я завжди висловлюю свою думку, коли щось обговорюється в класі.
109. Вважаю, що ніколи не треба відриватися від колективу.
110. Питання, пов'язані зі статтю і любов'ю, мене зовсім не цікавлять.
111. Завжди вважав, що задля цікавої, привабливої справи усіма правилами можна знехтувати.
112. Мені іноді бувають неприємні свята.
113. Життя навчило мене не бути занадто відвертим, навіть із друзями.
114. Я їм мало, іноді довго не їм узагалі нічого.
115. Я дуже люблю насолоджуватися красою природи.
116. Ідучи з будинку, лягаючи спати, я завжди перевіряю, чи вимкнені газ, електроприлади, чи замкнені двері.
117. Мене приваблює тільки те нове, що відповідає моїм принципам та інтересам.

118. Якщо в моїх невдачах хтось винний, я не залишаю його без покарання.
119. Якщо я когось не шаную, мені вдається поводитися з ним так, що він цього не помічає.
120. Найкраще проводити час у різноманітних розвагах.
121. Мені подобаються всі шкільні предмети.
122. Я часто буваю ватажком в іграх.
123. Я легко витримую біль і фізичні страждання.
124. Я завжди намагаюся стримуватися, коли мене критикують або коли мені заперечують.
125. Я занадто недовірливий, тривожуся через будь-що, особливо через своє здоров'я.
126. Я рідко буваю безтурботним і веселим.
127. Я часто загадую собі різноманітні прикмети і намагаюся їх дотримуватися, щоб усе було добре.
128. Я не прагну брати участь у житті школи і класу.
129. Іноді я роблю швидкі, необдумані вчинки, про які потім шкодую.
130. Не люблю заздалегідь розраховувати усі витрати, легко беру в борг, навіть якщо знаю, що до обіцяного терміну віддати гроші буде важко.
131. Навчання мене обтяжує, і якби не примушували, я б узагалі не вчився.
132. У мене ніколи не було таких думок, які потрібно було б приховувати від інших.
133. У мене часто буває настільки гарний настрій, що запитують, чому я такий веселий.
134. Іноді в мене настрої буває настільки поганим, що я починаю думати про смерть.
135. Найменші прикрощі занадто засмучують мене.
136. Я швидко втомлююся на уроках і стаю розгубленим.
137. Іноді я дивуюся грубості і невихованості хлопців.
138. Вчителі вважають мене акуратним і старанним.
139. Часто мені приємніше розмірковувати наодинці, ніж проводити час у гучній компанії.
140. Мені подобається, коли мені підпорядковуються.
141. Я міг би вчитися значно краще, але наші вчителі і школа не сприяють цьому.
142. Не люблю займатися справою, яка потребує зусиль і терпіння.
143. Я ніколи нікому не бажав поганого.

Примітка. В аркуші відповідей (див. Таблицю 1, у правому крайньому стовпчику) МЧД — мінімальне діагностичне число, досягнення або переважання якого означає наявність акцентуації. Позначення типів акцентуацій характеру (ТА):

- Г — гіпертимний;
- Ц — циклоїдний;
- Л — лабільний;
- А — астено-невротичний;
- С — сензитивний;
- Т — тривожно-педантичний;
- І — інтровертований;
- З — збудливий;
- Д — демонстративний;
- Н — нестійкий;
- К — контрольний бал, перевищення якого робить результати тестування менш достовірними.

Приклад аркуша відповідей

ТА	Номер твердження													Сума балів	МЧД
	1	12	23	34	45	56	67	78	89	100	111	122	133		
Г	1	12	23	34	45	56	67	78	89	100	111	122	133		10
Ц	2	13	24	35	46	57	68	79	90	101	112	123	134		8
Л	3	14	25	36	47	58	69	80	91	102	113	124	135		9
А	4	15	26	37	48	59	70	81	92	103	114	125	136		8
С	5	16	27	38	49	60	71	82	93	104	115	126	137		8
Т	6	17	28	39	50	61	72	83	94	105	116	127	138		9
І	7	18	29	40	51	62	73	84	95	106	117	128	139		9
З	8	19	30	41	52	63	74	85	96	107	118	129	140		9
Д	9	20	31	42	53	64	75	86	97	108	119	130	141		9
Н	10	21	32	43	54	65	76	87	98	109	120	131	142		10
К	11	22	33	44	55	66	77	88	99	110	121	132	143		4

Результати дослідження за МПДО Лічко

ХЛОПЦІ		
1.	А	Д, Т, Г
2.	Б	Д, Н
3.	В	ЗН, Ц, А
4.	Г	Л, Т
5.	Д	С, Д
6.	Е	Г, ІЗ
7.	Є	Н
8.	Ж	Д
9.	З	І, С
10.	И	Д
11.	І	С, Л
12.	Й	Н
13.	К	С
14.	Л	Д
15.	М	А, Д
16.	Н	І
17.	О	Т, Д, Г
18.	П	ЗН, Ц, А
19.	Р	Д
20.	С	Д, Н
21.	Т	Т
22.	У	А, Д
23.	Ф	С, Д
24.	Х	І, С
25.	Ц	ЗН, Ц, Д, Г

ДІВЧАТА		
1.	А	З
2.	Б	Шкала К
3.	В	Шкала К
4.	Г	Д
5.	Д	Шкала К
6.	Е	Шкала К
7.	Є	Г, ДН
8.	Ж	Л, Д
9.	З	Г, ІЗ
10.	И	С
11.	І	Шкала К
12.	Й	З
13.	К	АС
14.	Л	З, Л, С
15.	М	ЗН, Ц, А
16.	Н	Н
17.	О	Шкала К
18.	П	Шкала К
19.	Р	Т
20.	С	Г, С
21.	Т	АС
22.	У	Шкала К
23.	Ф	Шкала К
24.	Х	Шкала К
25.	Ц	С, Л, Ц